

iz bivše Slobodne općine — Republike Poljica. Split, 1940. — ⁸ Pavich-Pfauenthal A., *Prinosi povijesti Poljica*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XV, Sarajevo, 1903. — ⁹ Grekov D., *Polica. Op'it izučeniya obščestvennyh otnošenii v Police XV—XVII vv.* Akademija nauka SSSR, Moskva, 1951. — ¹⁰ Junković Z., *Poljički zbornik*, sv. I. Zagreb, 1968. — ¹¹ Rešetar M., *Münzen im Statute der Poljica. Statut der Poljica*. Wien, 1912, 75—78.

THE TRACES OF HEALTH CULTURE IN REGULATIONS OF POLJICA'S STATUTE FROM THE FIRST HALF OF XV CENTURY

Djordje MILOVIĆ

As introduction Author talks about Poljica (old rural community between Omiš and Split), and Poljica's statute as a very important law "monument" in this region. In further discussion he talks about regulations in Poljica's statute that are connected with health culture (although very rare). Among those are regulations that include: examining of the wounds and other mutilation and evaluation of the same, about cutting of the arms as a punishment for some delicts a) attempts of serfes to kill master, b) taking of fire-arms during fairs and in the time of principal visits, c) secret and unlawful intruding of the borders between estates and about prohibition of selling, on the market, a meat of dead animals, unhealthy meat and the meat suspicious in any way.

(Rad je primljen u Uredništvu 8. XII 1979. god.)

Roman JELIĆ

PRESJEK KROZ MEDICINSKU PROŠLOST ZADRA

Na medicinska zbivanja utječu političke, socijalne, kulturne i vjerske prilike kao i stupanj prirodnih znanosti.

Zadrani se spominju prvi put godine 384. pr. n. e. na jednom spomeniku koga su podigli grčki kolonisti s otoka Parosa u znak pobjede nad starosjedilačkim ilirskim stanovnicima i njihovim sunarodnjacima Zadranima, koji su im došli u pomoć, kad su spomenuti Grci osnivali svoju koloniju u Starigradu na Hvaru ¹. Smatra se da ime Zadar, odnosno Jader od koje potječe, znači neki hidrografski pojam i da je nastalo još u predhistoriji ².

MEDITERANCI se jednostavno zovu prastanovnici obala Sredozemlja uključujući i našu jadransku obalu. Oni su ovdje živjeli još u staro kameno doba. Ostaci njihovog oruđa nađeni su u zadarskom kraju. O medicini tog naroda naravno ne znamo ništa, ali možemo pretpostaviti da se sastojala od empirije i magije kao i kod drugih naroda na tom stupnju kulture.

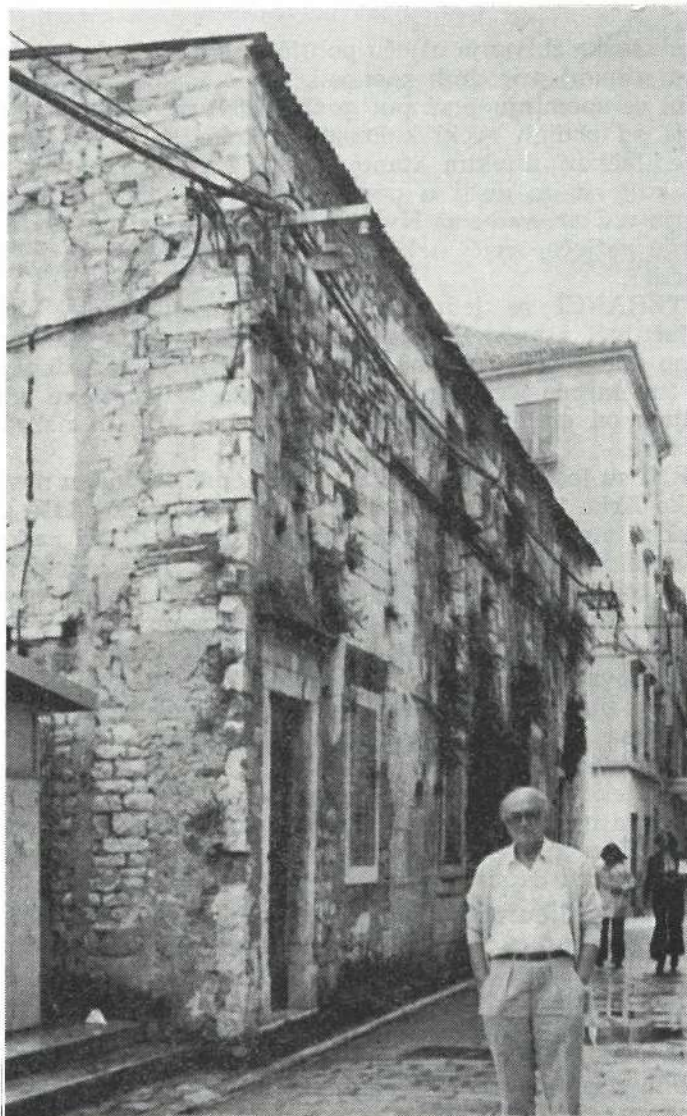
LIBURNI su jedno od brojnih ilirskih plemena. Oni su nastavali kraj između rijeke Krke i Zrmanje, a uz obalu sve do rijeke Raše u Istri kao i na jadranskim otocima. Njihovi grobovi i kulturni ostaci nađeni su i na teritoriju Zadra, a datiraju se od 8. stoljeća pr. n. e. Smatra se da je Jader (Zadar) bio jedan njihov važniji centar. Grčki i rimski pisci opisuju Ilire kao ljude crne puti, jake tjelesne građe, neumjerene u jelu i piću, ponosne i hrabre. Iliri su živjeli u skromnim suhozidnim kolibama skupa sa stokom. Vjerovali su u demone i uroke. Ilirski vješci bili su poznati i u samom Rimu. Iliri su poznavali djelovanje mnogih ljekovitih i otrovnih biljaka. Po njima je perunika dobila ime Iris illyrica, a srčanik se zove Gentiana po imenu ilirskog kralja Gencija. Iz Ilirika su se u rimsko vrijeme izvažale ljekovite biljke u razne krajeve carstva. Liburni su imali i svoja božanstva medicine, od kojih su poznati Medaur, Vidas i Tijana ³.

Sredinom I st. pr. n. e., u doba Julija Cezara, Liburnija i Jader su ušli u sklop Rimskog carstva.

RIMLJANI su liburnski Jader pretvorili u grad po rimskom uzoru. Tada je napravljen forum, pravilni raster ulica, koje su bile popločane kamenim pločama. Jader je imao čak dva vodovoda, jedan iz par kilometara udaljene doline Botine ispod sela Crnoga uz korito potoka Rečine, a drugi iz oko 30 km. udaljenog vrela Biba kod sela Vrane, koje nosi latinsko ime (bibere=piti). Jader je imao gradsku kanalizaciju smještenu ispod ulica. U gradu je bilo više kupatila s toplom vodom (terme). U to vrijeme bile su sagrađene mnoge javne i stambene zgrade, kamene i mramorne. Groblja su se nalazila uz ceste pri izlazu iz grada. Nad čistoćom ulica i trgova, nad higijenom uopće, vodila su nadzor dva edila kao službenici gradske uprave.

U Zadru je tada bilo obavezno vojnih kirurga, a sudeći po analogiji s drugim rimskim kolonijama kakav je bio Zadar, postojali su u njemu i gradski liječnici „archijatri populares“. Liječnici su bili od reda Grci koji su primjenjivali grčku medicinsku znanost. Razni instrumenti danas pohranjeni u Arheološkom muzeju u Zadru svjedoče o kirurškim zahvatima. Tu je izložena i kutija za lijekove iz rimskog vremena, pronađena u susjednom gradu Ninu s nekoliko pilula u njoj⁴. Ostaci vodovoda, terma, kanalizacije, tržnice, uličnog pločnika itd. vide se na mnogim mjestima u Zadru

Slika br. 1. Zgrada nekadašnje Vojne zatim Civilne bolnice u Zadru — sadašnji izgled

i dandanas. Uz stručnu medicinu i kod Rimljana je postojala magija. Glavni bog rimske medicine bio je Eskulap. Ali i drugim božanstvima je pripisivana moć izlječenja što se vidi po raznim zavjetnim kipićima i amajlijama pohranjenim u muzeju. Jedan od božanstava zdravlja bio je i egipatski bog Serapis čiji kalup je pronađen u Zadru. Njegov lik je otisnut na koricama sadašnjeg zadarskog medicinskog časopisa. Medica jadertina koji se izdaje od 1969⁵.

SREDNJI VIJEK. Seoba naroda i ratovi Rimljana s barbarskim narodima uništili su mnoge kulturne tekovine zapada. Propada i Zapadnorimsko carstvo (476). Nakon kratkotrajne vladavine Istočnih Gota, Zadar oko 530, dolazi u sastav Istočnorimskog carstva čiju vlast, makar nominalno, priznaje sve do potkraj XII stoljeća (1180). Carigrad je ostao pošteđen od barbarskih razaranja i nastavio s kulturnim tradicijama i nakon propasti Rima. Tu se dalje gajila i medicina. U to vrijeme Zadar je bio pod uplivom s istoka. U to doba podignut je u Zadru hospital za bolesnike, naročito za strance, u kući gradskog priora Bazilija 559. To je prva ustanova te vrste na našem teritoriju⁶.

KRŠĆANSTVO. — Ono dobiva sve većeg maha i ima utjecaja na sva zbivanja. Odbacuje se sve što potsjeća na poganstvo, a tu spada i medicina. Razvija se kršćanska magija. Kršćanski sveci zamjenjuju poganska božanstva zdravlja. Kao takvi naročito se štiju sv. Blaž, sv. Roko, sv. Kuzma i Damjan i dr. U srednjem vijeku Zadar nabavlja na istoku svoje svece zaštitnike, sv. Stošiju, sv. Šimuna i dr. U Zadru se podižu brojne crkve, grade se zavjetni oltari, poklanjaju se relikvijari. Vjera u prekogrobni život prožima sva ljudska djelovanja, jer se za dobra djela očekuje nagrada u raju. S takvim nazorima ljudi su potaknuti na milosrđe prema bijednima, starima, bolesnima i iznemoglima. Dolazi do podizanja mnogih humanitarnih ustanova i hospitala o čemu će biti doskora riječi.

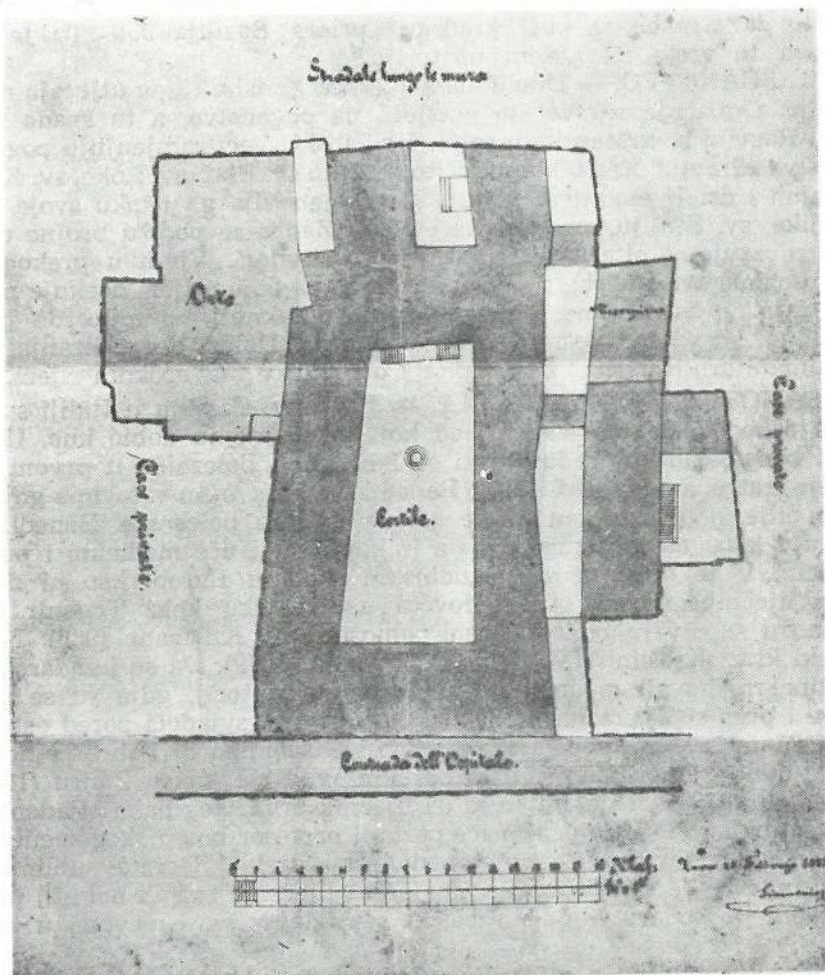
SAMOSTANSKA MEDICINA. — U Monte Cassinu u Italiji sv. Benedikt osniva 529. samostanski red koji je po njemu dobio ime. U pravilima benediktinskog reda nalazi se i briga za bolesnike u prvom redu za same fratere, a onda i za druge. Benediktinci u svojim vrtovima goje ljekovito bilje, a u samostanima se nalaze sobe za bolesnike. Benediktinci prepisuju klasična medicinska djela iz kojih sami uče medicinu i postaju liječnici⁷. U to doba nema medicinskih škola u Evropi kao ni drugih učenih liječnika. Benediktince dovodi u Hrvatsku knez Trpimir (852). I u Zadru se otvara benediktinski samostan sv. Krševana (986). Njemu hrvatski kralj Krešimir IV dariva otok Maun (1069). Da su i zadarski benediktinci nje govali medicinu i imali svoj skriptorij, gdje su se pisale isprave i prepisivala razna djela klasičnih pisaca, svjedoči pored ostalog i „frater Mandicius medicus“ (1283)⁸ kao i Giacomina di Fabre iz Bolonje koja se udaje ležeći bolesna u samostanu sv. Krševana u Zadru (1646)⁹. Od posebnog je značenja činjenica da liječnik hrvatskog bana Mladena Šubića, sina bana Pavla Šubića, inače poznati profesor bolonjskog sveučilišta, Guglielmo da Varignana, svoje medicinsko djelo „Secreta sublimia ad varios curandos morbos“ (uzvišene tajne za liječenje raznih bolesti) posvećuje svom gospodaru Mladenu baš u samostanu sv. Krševana u Zadru (1319)¹⁰.

Sredovječni Zadar nije više onaj kakav je bio u rimsko vrijeme. U njemu nema sjajnih građevina, vodovoda, terma i kanalizacije. Sve je

srušeno. Sredovječne kuće su malene, često drvene, ponekad pokrivenne kamenim pločama, čak i slamom. Ulice su uske i prljave, na njih se baca smeće i razna nečistoća. U gradu se drži stoka¹¹. Snabdjevanje vodom se vrši iz nekoliko gradskih bunara¹². Brojna su gradska groblja, za imućnije u crkvama, a za siromašnije oko crkava¹³. Nije tada mnogo bolje bilo ni u drugim gradovima Evrope. Stanovništvo Zadra prorijeđeno mnogim zaraznim bolestima i glađu nije mnogobrojno. Njegov broj se u cijelom srednjem vijeku kreće oko 5—6 tisuća duša¹⁴. Od 10. stoljeća većinu zadarskog stanovništva čine Hrvati. Ostaci rimskog stanovništva postepeno nestaju, jer nemaju prinove.

Zadar se upravlja po vlastitim običajima koje kodificira u statut (1305). U statutu su i zdravstveni propisi. Zadar postepeno razvija vlastitu komunalnu autonomiju, iako priznaje tuđe vrhovništvo. U XII st. izdvaja se poseban plemićki stalež koji preuzima svu vlast u gradu.

Slika br. 2. Planimetrijska skica Civilne bolnice u Zadru

S druge strane nešto kasnije organiziraju se i građani u posebnu zajednicu (1407). U Zadru ima mnogo obrtnika raznih vrsta koji su udruženi u svoje bratovštine odnosno škole. Od X st. počinje se za Zadar otirati Venecija, koja se uzidgla do pomorske sile. Od tog vremena Zadar često mijenja gospodara. Sad je pod vrhovništvom Bizanta, sad Venecije, sad ugarsko-hrvatskih vladara. Zadrani dižu protiv Mlečana sedam krvavih buna i više puta uspjevaju invazore istjerati iz grada. Takvo stanje traje do 1409. kad Zadar biva za 100 000 dukata prodan Mlečanima od svog vlastitog vladara ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava Napuljca. Od tada će Zadar stenjati u zagrljaju mletačkog lava koji će ga daviti sve do propasti Mletačke republike puna četiri stoljeća (do 1797). Od propasti Salone (612) sve do propasti Austro-Ugarske monarhije (1918) Zadar je bio glavni grad pokrajine Dalmacije.

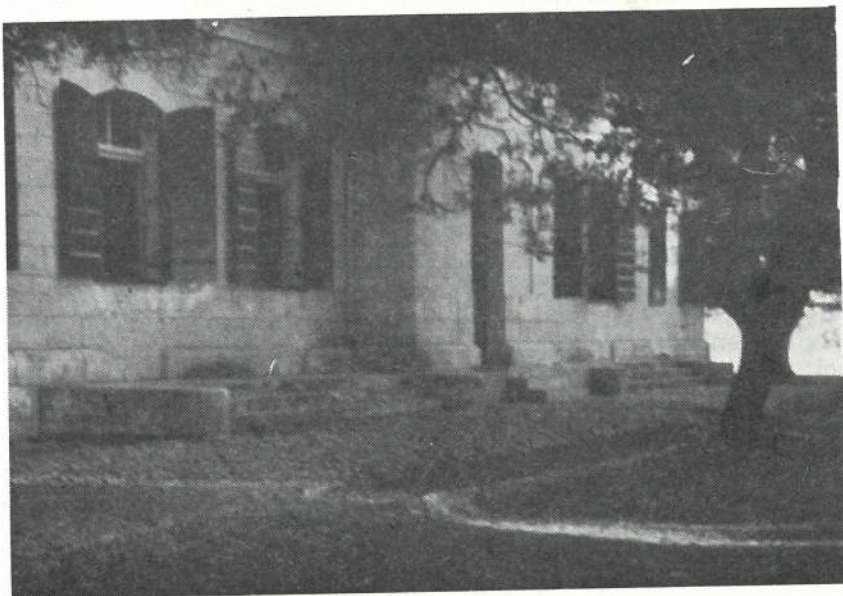
PRVI LIJEČNICI, KIRURZI I LJEKARNICI ZADRA. — U XI st. otvorena je u Salernu blizu Napulja medicinska škola, prva te vrste u Evropi. Nakon toga u Italiji se otvaraju medicinski fakulteti u više gradova. Prvi je bio onaj u Bolonji (1158), zatim u Padovi (1222). Nakon toga otvarani su medicinski fakulteti i u nekim drugim gradovima Italije, Francuske, Španjolske i tako redom. Baš iz XIII st. poznata su imena prvih zadarskih učenih liječnika, kirurga i ljekarnika. Svi su oni u prvo vrijeme stranci, velikom većinom iz Italije, gdje su i svršavali svoje školovanje. Zadarska komuna ih je uzimala u svoju službu na temelju sklopljenog ugovora uz određenu plaću i obaveze. Liječnici su se dijelili na liječnike fizike i liječnike kirurge. Oni prvi su bili u mnogo većoj cijeni, imali su mnogo veću plaću od kirurga. S vremenom su i ljudi iz naših krajeva, prvenstveno iz Zadra, svršavali medicinske škole. Jedini medicinski fakultet za mletačke podanike nalazio se je u Padovi. Venecija nije priznavala liječnike drugih fakulteta na svom teritoriju. Mnogi Zadrani svršivši školovanje u Padovi ostajali su kao liječnici u Italiji, gdje su imali bolju plaću i bolje uvjete života. Nekoliko njih je obnašalo funkciju profesora u Padovi kao na pr. braća Jerolim i Dunat Civaletti (1489—1490), Federik Grisogono (1507—1508). Šimun Stratiko (XVIII st.). Jerolim Krešava (1492), Teodor Mistachielli (1645), i dr.

Prvi zadarski liječnik fizik čije nam je ime poznato bio je magister Damjan zabilježen na jednoj ispravi izdanoj u Zadru 10. VIII 1252¹⁵. Iz dokumenta od 10. XII 1294. znamo za ime zadarskog liječnika fizika Marka iz Padove. Na istoj ispravi zapisano je i ime zadarskog kirurga magistra Ivana¹⁶. Od tog vremena nižu se neprekidno imena više stotina zadarskih liječnika i kirurga, čija imena su nam poznata, a nećemo ih ovdje navodati¹⁷. Spomenuti ćemo samo nekoliko domaćih iz ranijih stoljeća: Frane Stupić, kirurg i ljekarnik u Zadru, iz Ravnih Kotara (1495); Frane Sersić iz Bužana, kirurg u Zadru (1482); Martin Hrbočić, kirurg (1630); Šimun Ivičić, kirurg (1632); Jure Restić, kirurg (1656); dr Mihovil Vitanović, liječnik fizik iz Zadra (1652); dr Ludovik Grisogono, liječnik fizik (1593); dr Federik Grisogono, liječnik fizik (umro u Zadru 1538), i dr.

U ranijim stoljećima Zadar je imao obično po dva liječnika fizika i po dva kirurga istovremeno, starijeg i mlađeg¹⁸. U XIX st. bila su po četiri općinska liječnika. S porastom broja stanovnika i reformom zdravstva i uprave, otvaranjem bolnice i drugih nadležstava, povećao se broj liječnika od XIX st. Vlastite liječnike imala je civilna bolnica otvorena

1804, sud (zatvor), kotar, okrug, namjesništvo za Dalmaciju, škole, lučki ured, bolesničke blagajne itd. Od početka XVIII st. postoji služba posebnog pokrajinskog liječnika, koji je u doba mletačke uprave bio neposredno podređen generalnom providuru Dalmacije (protomedik). Prvi liječnik koji se spominje u toj funkciji bio je dr Jakov Testa (1710)¹⁹. God. 1813. u Zadru je bilo 13 liječnika i kirurga²⁰, a 1872. imamo 13 liječnika i 5 kirurga²¹.

Slika br. 3. Lazaret za koleru u Petričanima, jedan paviljon

U doba mletačke vladavine (1409—1797) liječnici fizici morali su svršiti artistski fakultet koji se sastojao od studija filozofije i medicine. Studenti su trebali imati prednaobrazbu i poznavati latinski jezik, jer je to bio jezik nastave iz starih udžbenika. Studij kirurgije je bio jednostavniji, nije trebalo poznavanje latinskog jezika.

Kirurzi su se ranije dijelili u više i niže. Većina ih je školovana na kirurškom kolegiju u Veneciji. Njihova opća i stručna izobrazba je bila mnogo manja od one liječnika fizika. Malom kirurgijom bavili su se i brijači, koji nisu pohađali nikakve posebne medicinske škole, već su zanat ispekli praktičnim radom kod nekog kirurga. Oni su vadili zube, puštali krv, primjenjivali pijavice i ventuze, pravili klistire, vršili na koži paljevine (fontanele), a bavili su se i obstetricijom i vršili manje kirurške zahvate.

Kad je kasnije Dalmacija došla u sklop Austrije (1797. odnosno po drugi put 1813), liječnici su, osim u Italiji, školovani i na sveučilištima Beča, Graca, Innsbruka, Praga i Pešte. U Beču je postojala i posebna kirurška škola u kojoj su se osposobljavali i obstetričari. Tu školu je svršio i naš poznati publicista, novinar i profesor dječje škole u Zadru Ante Kuzmanić. U doba francuske vladavine početkom prošlog stoljeća posto-

jala je i u Zadru medicinska škola (1806—1811) o čemu će biti još riječi. God. 1917. otvoren je medicinski fakultet u Zagrebu.

U Austriji je 1848. ukinuto zvanje nižeg kirurga, jer više nije odgovaralo vremenu i napretku medicinske znanosti²².

Pošto je školovanje u Padovi bilo skupo za Dalmatince, Venecija je 1681. izdala posebni privilegij za studij medicine i prava „Prekomorcima” tj. Dalmatincima²³. Povlastica se sastojala u tomu da su Dalmatinci mogli u Padovi polagati ispite i steći naslov doktora bez redovitog pohađanja fakulteta. Dovoljna je za njih bila potvrda dvojice priznatih liječnika da je kandidat kod njih radio odnosno vježbao medicinu. Ta povlastica je bila na snazi sve do konca republike (1797). Ovi liječnici su mogli obavljati svoje liječničko zvanje samo na teritoriju Dalmacije. Jasno je da nisu imali dovoljno ni općeg ni stručnog znanja. Ta činjenica dala je povoda splitskom vojnom liječniku dr Jakovu Mirković-Žarkoviću da 1792. podnese reformatorima studija u Veneciji bezuspješan prijedlog za otvaranje medicinske škole u Splitu²⁴.

Od prilike istovremeno s prvim liječnicima i kirurzima javljaju se u Zadru i prvi ljekarnici (spicieri, aromatarii, speziali, pharmacopule) God. 1289. spominju se ljekarnici Albertin, Orlandin i Dominik²⁵. Zadar je istovremeno imao više ljekarnika. Koncem XVI st. u zadarskim crkvenim maticama vjenčanih zabilježeno je poimenično 16 ljekarnika. Iz tog vremena poznata su imena slijedećih zadarskih ljekarna s tada službenim talijanskim nazivima: Della fede al campo, Dalle doi spade, Alla testa d'oro. Leon d'oro²⁶ malo kasnije još jedna. Dalli due Mori²⁷. Insignije su se tokom vremena mijenjale. U XIX st. u Zadru su postojale ljekarne: All'Angelo, All Redentore, Alla Fortuna, Alle due fortune i San Simenone. Godine 1813. u Zadru je bilo 8 ljekarnika: Šime Bianchi, Jerolim Binchi, Nikola Dall'Acqua, Ante Alesani, Mihovil Brčić, Kajetan Brizzi, fra Stjepan Peverelli i Inocent Filip Pianca. Početkom XX st. u Zadru je bilo pet ljekarna: Andrović, Brčić, Bianchi, Perlini (otvorena 1902) i Tičina (otvorena 1913). God. 1925. otvorena su pored navedenih još dvije i to Kišvardaj i Denaro. Broj ljekarnika je bio još veći nego ljekarna. Tako neko vrijeme ljekarnu nije imao Faust Marinković, Petar Gazzari, Vladimir Pappafava, Salvator Radmilović (Radmilli) i Kirchmayr, koji je vodio bolničku ljekarnu do 1944²⁸.

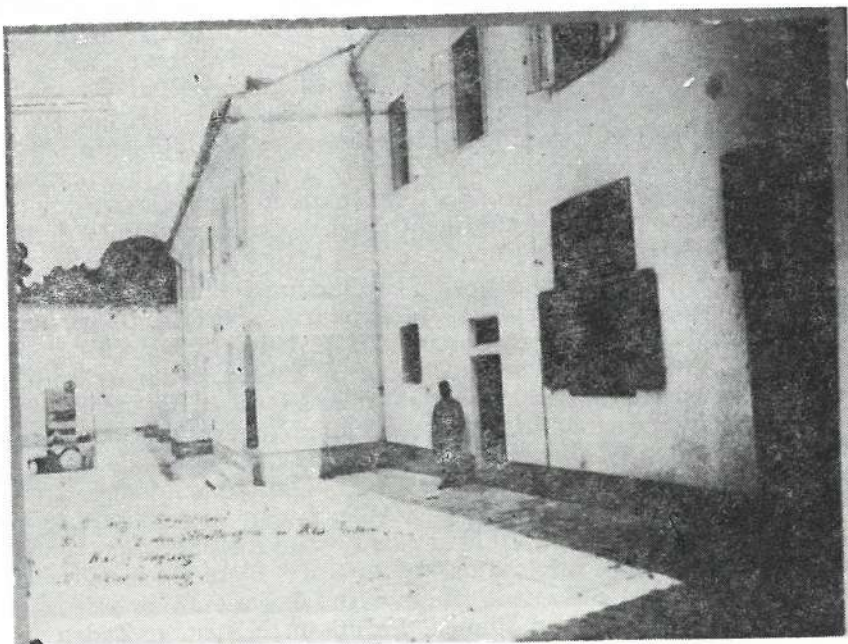
Za mletačke vladavine ljekarnici su se školovali na farmakološkom kolegiju u Veneciji. Ispitima je prethodio dugogodišnji tirocinij. Lijekove su prodavali ponekad i sami liječnici, osobito kirurzi, u mjestima gdje nije bilo javne ljekarne, sve do prošlog stoljeća, kao Pag, Obrovac, Benkovac, Nin, Novigrad i Biograd, gdje je prva ljekarna otvorena 1905. (Milošević).

I ljekarnici su u prošlim stoljećima bili većinom stranci, iz Italije i drugih krajeva Mletačke republike. Ali bilo je i Zadrana i drugih domaćih ljudi. Među strancima spomenuti ćemo Hermana iz Njemačke (1447, kasnije se potpisivao Armani) i Stephanus Servianus (1515). Zadarski ljekarnici su bili Lalić Mate (1603), Budačić Juraj (1512), kao i spomenuti Frane Stupić, koji je bio kirurg i travar (aromatarius) koncem XV i početkom XVI st.

Liječnici su pružali svoje usluge bolesnicima, u doba dok još nije postojala bolnica u današnjem smislu, u svojim ambulancama, u kući samog bolesnika ili u nekom hospitalu, kojih je bilo više. Bilo je slučajeva

da su pojedine bolesnike držali u vlastitom stanu. Ponekad su liječnici sklapali notarijalni ugovor s bolesnikom uz naznaku visine honorara. Kirurzi su raspolagali s potrebnim instrumentarijem kao što su skalpeli, škare, štrcaljke, kliješta za vađenje zubi, kauteri, obstetrički instrumenti kao i instrumenti za vađenje stranih tijela. Kirurzi su sami pravili razne meleme²⁹. Hospitali su postojali za siromahe.

Slika br. 4. Zavod za higijenu i bakteriologiju u Zadru osnovan 1913, dvorišna strana

HOSPITALI su bili mješavina staračkih i uboških domova u kojima su šticenici dobivali stan i hranu, a ponekad i odjeću. Neki hospitali primali su i bolesnike prvenstveno kronične kao i strance. Kapacitet hospitala je bio mali, obično 10—20 kreveta. Hospitali su bili zaklade privatnika čije su ime nosili, a ponekad su se zvali po imenu neke crkve ili samostana u čijem su se sklopu nalazili. Većina ih je bila za ženske. Uzdržavali su se od zaklade osnivača, a to su bili većinom zemljišni posjedi koji su se davali u zakup. Najviše hospitala u Zadru je osnovano u XIV st. Hospitalima je obično upravljao prior koji nije bio liječnik.

Evo letimičan pregled zadarskih hospitala:

1. Hospital priora Bazilija, osnovan 559³⁰.
2. Hospital sv. Martina, nalazio se u gradskom varošu između zgrade suda i Obale Maršala Tita, blizu crkvice sv. Nedjeljice (sv. Ivan kovački). Njegov prior je 1465. bio Grgur Gverčević. Hospital je ukinut 1502.³¹
3. Hospital Kože Saladina, osnovao je spomenuti zadarski plemić, 8. III 1296. Imao je kapacitet za 12 siromaha oba spola. Nalazio se izvan gradskih vrata³².

4. Hospital sv. Martina, drugi tog imena, nalazio se u istoimenom predgrađu, a to je današnji Park Vladimira Nazora. Na tom mjestu je sredinom XVI st. podignuta tvrđava protiv Turaka. Ovaj hospital je osnovao samostan sv. Krševana iz Zadra 10. V. 1254. U dokumentima su zabilježena imena mnogih priora ovog hospitala: Lovro Musus (1254), Ivan Pintarić (1451), Ivan pisar gradske riznice (1451), Ivan Benediktov (1500), svećenik Frane Perlica (1501), Lancilag Dragoribić (1520), Jerolim Iz Milana (1520), Nikola Budinić (1636), Frane Sorini (1652), Šimun Budinić (1636), Jerolim Panizzoni (1746), Petar Panizzoni (1752) itd. Ovaj hospital je sredinom XVI st. preseljen u jednu zgradu kod „Stupa sramote” blizu Zelenog trga³³.

5. Hospital sv. Bernardina, utemeljio je 1302. zadarski plemić Ludovik Matafarić. Hospital se nalazio u današnjoj ul. Stomorici preko puta samostanske crkve sv. Marije. Primao je 24 osobe ženskog spola. Patronat su imale koludrice sv. Marije zbog čega se ovaj hospital spominje i pod tim imenom³⁴.

6. Hospital sv. Nikole, osnovao je zadarski plemić Nikola Piciha oporukom od 30. X 1333. i ostavio ga ženskom samostanu sv. Nikole u Zadru određivši da u njemu stanuje, hrani se i odjeva 12 siromašica. Za uzdržavanje je namjenio svoje posjede u okolici Zadra, na Ozrinju, Babindubu i Virovščini³⁵.

7. Hospital sv. Marka, spominje se od XIV st. kad je pripadao redovnicama sv. Nikole. Hospital su prisvojili Mlečani i dali mu ime svog patrona sv. Marka. Vjerovatno je to hospital spomenut pod br. 6. Mlečani su ga stavili u nadležnost gradskog kneza koji je imenovao njegovog priora³⁶. Hospital se nalazio na današnjem trgu 27. Marta. Zgrada u kojoj se nalazio još postoji. Primao je bolesnike oba spola. Neko vrijeme je služio i za vojnu bolnicu (1603, 1673, 1717)³⁷. Zbog ratova Mlečana s Turcima hospital je izgubio svoje posjede u Ravnim Kotarima. God. 1695. imao je 8 šticenika, a 1804. samo 4. Ponekad su Zadranici negodovali zbog postavljanja priora hospitala, osobito 1620. kad gradski knez nije za priora postavio pravog zadarskog građanina već grčkog doseljenika Manollija (Emanuellija). U arhivskim dokumentima spominju se razni priori ovog hospitala. God. 1519. za priora je bio postavljen Petar Bradić iz Novigrada „zbog vjernosti i hrabrosti na čelu Ninjana u Pizanskom i Lombardskom ratu”³⁸. Dalje se spominju priori: Rade Jurko (1519), Ivan Rakonić (1531—1546), Bernardin Moro (1547), Andrija Bočić (1593), Frane Zaharija (1593—1620), Jerolim Betteri (1632), Lovre Sorini (1698—1711), Vicko de Medici (1750—1767), Ivan de Medici (1777—1790), Jerolim de Medici (1787), Vicko de Medici (1804). God. 1804. je civilni komesar Dalmacije Petar Goëss odredio da se svi prihodi ovog hospitala, osim onih za uzdržavanje šticenika i plaće priora, namjene za troškove oko otvaranja medicinsko-kirurške škole koju je namjeravao otvoriti u Zadru³⁹.

8. Hospital Grgura Mrganića⁴⁰ (Hospital sv. Jakova), osnovao je navedeni zadarski građanin, bogati trgovac i veleposjednik, potomak strohrvatskog plemstva Virevića iz Ravnih Kotara. Mrganić je bio jedan od osnivača „Zajednice građana Zadra” (1407). God. 1452. dao je sagraditi lijepu palaču za navedeni hospital na današnjem Trgu 27. Marta, na mjestu današnjeg sjemeništa, ranije teologije. Hospital je imao kapacitet za 13 bolesnika oba spola. Kasnije je primaio samo ženske. U oporuci od 1460.

Mrganić izričito kaže da se ne primaju bolesnici od kuge. Hospital je imao posebne sobe za strance. Za uzdržavanje hospitala osnivač je ostavio velike posjede u Ravnim Kotarima i na nekim zadarskim otocima. Po Grgurovoj smrti hospitalom je upravljala njegova udovica Stana, a po izumrću Mrganićeve loze Škola sv. Jakova kao predstavnik „Zajednice građana i puka Zadra” u kojoj je Mrganić igrao jednu od glavnih uloga. God. 1658. hospital je preseljen u zgradu uvaženog zadarskog građanina Ivana Zovnića u današnju ul. Lole Ribara.

Slika br. 5. Tvornica lijekova Farmokemija u Zadru osnovana 1938.

9. Hospital sv. Marije Magdalene ⁴¹, nalazio se kod crkve sv. Donata (sv. Trojstva). Ukinuo ga je zadarski nadbiskup Lovre Venier 1447, a štitićenice je preselio u Hospital sv. Bernardina.

10. Hospital sv. Dimitrija ⁴², nalazio se u sklopu istoimenog ženskog samostana. Godine 1386. spominje se posjed ovog hospitala na otoku Ugljanu kod crkve sv. Mihovila.

11. Hospital Nazaret ⁴³, nalazio se 1496. kod tvrđave Citadele, čiji ostaci su nedavno otkopani u Zadru na mjestu ranijeg ljetnog kina (1978).

12. Hospital Prandini ⁴⁴, osnovao je početkom XV st. zadarski bilježnik Teodor Prandini.

13. Hospital sv. Donata ⁴⁵, spominje se 1527. kad se kod popisa zadarskog stanovništva u hospitalu nalazilo 8 osoba. Ranije je ovaj hospital nosio ime sv. Trojstva (1443). Koncem XVI st. se više puta spominje u zadarskim crkvenim maticama umrlih župe sv. Stošije.

14. Hospital sv. Marije Velike (Svećeničke) ⁴⁶ nalazio se u XIV st. kod spomenute crkve na današnjoj gradskoj tržnici.

15. Hospital sv. Katarine ⁴⁷, postojao je u XIV st. kod istoimene samostanske crkve na mjestu današnje kafane Central u ul. Lole Ribara.

16. Hospital sv. Šime ⁴⁸, također iz XIV st. Vjerojatno je ovaj hospital identičan s onim pod br. 14, jer se kapela sv. Šime nalazila u crkvi sv. Marije Velike.

17. Hospital sv. Ivana Krstitelja ⁴⁹, nalazio se u XIV st. u varošu sv. Martina na mjestu današnjeg Parka Vladimira Nazora.

18. Hospital sv. Marije Maslinice ⁵⁰, bio je kod istoimene crkve u predgrađu Zadra Petrići. Tu je neko vrijeme bio i lazaret za kugu.

19. Hospital obitelji Grisogono ⁵¹, utemeljila je imenovana plemićka zadarska obitelj. Kod popisa stanovništva 1527. ovaj se hospital nalazio u gradskom rajonu Sv. Frane.

20. Hospital obitelji Nassis ⁵², otvorila je istoimena zadarska plemićka obitelj, a sagradio ga je inž. Piovesana 1762. Hospital je imao 24 male sobice za isto toliki broj štitićenica, nalazio se na poljani Požarišće. Godine 1808. mogao je primiti 30 štitićenica, a koncem XIX st. davao je utočište malom broju siromašnih žena.

21. Hospital Renessi ⁵³, osnovala je istoimena zadarska obitelj doseljena iz Grčke u XVI st. čiji su mnogi članovi služili kao oficiri mletačke vojske (stratijoti). God. 1699. hospital se nalazio kod samostana sv. Frane. Primaio je 6 bolesnika.

22. Hospital obitelji Lantana ⁵⁴, postojao je na mjestu Markovac u Zadru. Imenovana zadarska trgovačka obitelj doseljena iz Bergama preuredila je dvije kućice za smještaj nekoliko siromašica.

23. Hospital u gradskoj tvrđavi ⁵⁵, bio je uspostavljen 1787. za privremeni smještaj 479 siromaha u doba velike gladi kad je prijetila epidemija.

24. Hospital sv. Augustina ⁵⁶, s vlastitim liječnikom u XVII st. Možda se radi o vojnoj bolnici.

25. Hospital u Citadeli ⁵⁷, kod popisa stanovništva 1527. brojio je 5 osoba. Možda je identičan s hospitalom pod br. 11 (Nazaret).

26. Hospital Staravacante ⁵⁸, naveden je također kod popisa stanovništva 1527. Vjerojatno se radi o netočno iz originala prepisanom imenu koje je čudno i nerazumljivo.

27. Hospital Tanzlingher-Zanotti ⁵⁹, otvorio je poznati zadarski historičar kanonik Ivan spomenutog prezimena, služio je za liječenje duševnih bolesnika, koje je kanonik liječio molitvama i preklinjanjima. Hospital se nalazio kod Kaštela (Trg Tri bunara).

28. Hospital B. D. Kaštelske ⁶⁰, postojao je u blizini imenovane crkve kad je kod popisa stanovništva Zadra 1608. bilo u njemu 10 osoba.

29. Hospital Gospe Varoške ⁶¹, naveden je također kod popisa stanovništva 1608. I u njemu je tada bilo 10 osoba.

30. Hospital obitelji Civalelli ⁶², osnovala je spomenuta zadarska plemićka obitelj. Spominje se u maticama umrlih zadarske crkvene župe sv. Stošije 1678, 1680 i 1683. Nalazio se kod crkve sv. Ivana.

31. Hospital braće Ferrari ⁶³, služio je za smještaj siromašnih žena. Osnovao ga je Ante Ferrari i braća. I ovaj hospital se navodi više puta u zadarskim crkvenim maticama umrlih župe sv. Stošije god. 1674, 1676. i 1680. kad su u njemu umrle neke štitićenice.

32. Hospital Pasini ⁶⁴, 1808. god. je raspolagao s 10 kreveta.

33. Hospital Calvi ⁶⁵, imao je 1808. također 10 kreveta.

34. Hospital sv. Krševana ⁶⁶, 1808. je raspolagao sa 6 kreveta.

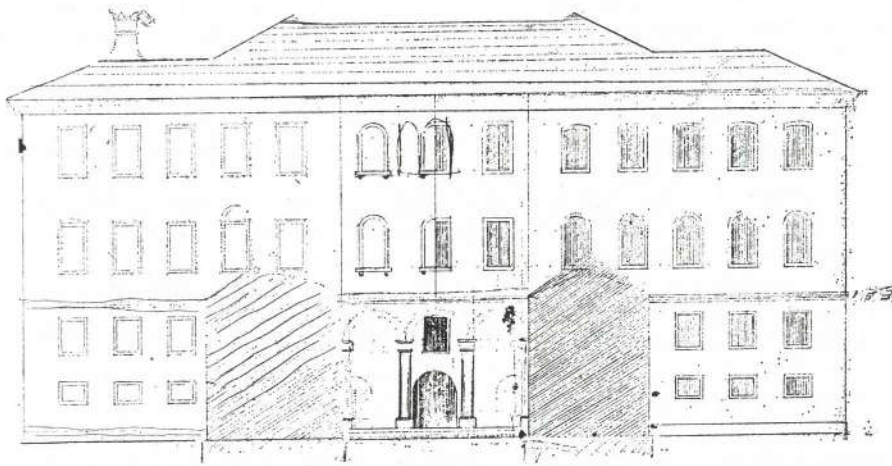

35. Hospital fratarata kapucina⁶⁷, 1808. je imao 6 kreveta.

36. Hospital Detrešić (Detrico)⁶⁸, osnovala je spomenuta zadarska plemićska obitelj. God. 1808. imao je kapacitet od 6 kreveta.

Iako je svaki hospital imao vlastitog upravitelja (priora), generalni providur Dalmacije Vicko Dandolo (1806—1810) je 1806. osnovao organizaciju „Javna dobrotvornost“ koja je vršila nadzor nad svim hospitalima. Članovi su joj bili načelnik zadarske općine, nadbiskup Zadra i nekoliko uglednih građana.

Pojedini od navedenih hospitala trajali su sve do konca Prvog svjetskog rata (1918), dok su drugi prestali postojati ranije zbog pomanjkanja sredstava za održavanje.

Slika br. 6. Načrt za restauraciju Civilne bolnice u Zadru od 1858 (neostvaren)

ZADARSKE KUGE I LAZARETI

Pod imenom kuge kriju se mnoge druge zarazne bolesti s velikim pomorom kao na pr. velike boginje, pjegavac i dr. Tek od XVI st. počeo je Girolame Fracastoro odvajati pravu bubonsku kugu od drugih epidemija. Kuga je u prošlosti često harala u Zadru. Historičari su zabilježili 25 pojava kuge⁶⁹ i to godine: 170, 545, 588, 990, 1012, 1085, 1202, 1233, 1304, 1348—49, 1382, 1418, 1434, 1460, 1463—1465, 1468, 1481, 1500, 1530, 1556, 1570, 1619, 1630—1631, 1649. i 1678. Od epidemija nije ostala pošteđena ni zadarska okolica. U Zemunik i Vrani, dok su bili u turskoj vlasti, pojavila se kuga 1610, a u Privlaci 1678. u Dobropoljcima 1744,⁷⁰ a u otočkim selima Ugljanu i Pašmanu 1631.

Do XV st. kuga je u Zadar najčešće unášana brodovima preko Italije odnosno preko Venecije. Kugu su širili trgovačkom robom sa istoka. Od pada Bosne pod Turke (1463) kuga se najčešće širila s te strane.

Nisu sve epidemije kuge bile jednako jake. Epidemija 170 poznata pod imenom Antoninove kuge proširila se iz Rima. Po opisu Galena koji je pred njom pobjegao iz Rima u rodni Pergam i prebolio bolest u Akvileji.

Grmek smatra da se nije radilo o pravoj kugi, već o boginjama⁷¹. — Godine 545. harala je prava kuga pod imenom Justinijanove kuge, koja se proširila iz Carigrada. U toku od tri mjeseca opustošila je Zadar. — Kugu od 1202. neki pisci negiraju (Škarica)⁷². — Vrlo teška je bila kuga 1348. koja je pod imenom „crna smrt“ harala Evropom do 1363. umorivši oko 25 milijuna osoba. Proširila se iz sjeverne Kine, preko Indije, Sirije, Egipta i Turske na Grčku i Siciliju, a odatle brodovima u Italiju i dalje u cijelu Evropu čak i na Island. — Godine 1464. i 1468. mnogi Zadranici su zbog kuge napustili grad i sklonili se u susjedna sela, osobito plemići koji su imali svoje posjede u selima, zbog čega se nisu mogle održavati sjednice plemićskog vijeća⁷³. — O kugi od 1463. i 1481. ima spomena u oporukama Zadranaca⁷⁴. — Prema maticama umrlih zadarske crkvene župe sv. Stošije neka epidemija je vladala u Zadru 1618, kad je umrlo 335 osoba ne računajući djecu do pričesti. Zadarski historičari spominju kao jednu od najgorih kuga onu od 1619. od koje je ostalo na životu samo 2073 osoba od trostruko toliko broja koliko je Zadar tada imao. — Jaka epidemija bila je 1630—1631. kad je u Zadru umrlo preko 1000 osoba, a u susjednim selima trstruko više. O velikom strahu stanovništva govori činjenica da su se Zadranici zavjetovali da će prenijeti relikviju sv. Šimuna iz kapele sv. Roka, gdje se tada nalazila, u crkvu sv. Stjepana što su procesionalno izvršili 16. svibnja 1632.⁷⁵ Svom drugom patronu, sv. Krševanu, su obećali podići zlatni oltar, ako ih izbavi od kuge. I taj zavjet su Zadranici izvršili, iako sa zakašnjenjem, tek 28. svibnja 1701. i to u jeftinijem obliku, jer nisu podigli zlatni, već mramorni oltar⁷⁶. Za vrijeme ove epidemije, pored ostalih zaštitnih mjera, siromašno stanovništvo Zadra bilo je preseljeno privremeno na susjedne otoke Ugljan i Pašman, a bolesnici su bili izolirani na otočiću Ošljaku kod Zadra, gdje je podignut lazaret po čemu je taj otočić dobio drugo ime Lazaret koje se i dandanas upotrebljava. Zadarski kirurg Šimun Ivičić se od straha pred zarazom bio privremeno odrekao službe, a zamijenio ga je Nikola Mistachiel. Bolest je prestala 7. lipnja 1631.⁷⁷ — Kuga 1649. je bila također vrlo jaka. Generalni providur Dalmacije Leonardo Foscolo uzeo je u službu za suzbijanje kuge liječnika Bonaventuru Ferrarija određivši mu zavidnu plaću od 80 dukata mjesečno. Portret ovog liječnika sačuvao se i nalazi se u Narodnom muzeju u Zadru⁷⁸. Okuženi su i ovaj put bili izolirani u lazaret na otočiću Ošljaku. Lješine umrlih u lazaretu dovozile su se na sahranu u Zadar, gdje su pokapane izvan redovitih groblja. Za vrijeme ove epidemije umrlo je mnogo Zadranaca, preko 1000 varošana, oko 80 plemića i građana, velik broj pučana i zanatlija. Nekoliko ih je upisano u matice umrlih crkve sv. Stošije u Zadru. — God. 1678. izbila je kuga u selu Privlaci nedaleko od Zadra, koja se je proširila i na Zadar. Izolacija bolesnika je i ovaj put vršena na otočić Ošljak i na susjedni otočić Galevac zbog čega su fratri iz samostana na tom otočiću bili iseljeni u Zadar. Okužene u Privlaci je liječio kirurg Josip Bosello, a lijekove je izdavao zadarski ljekarnik Felice Longo⁷⁹.

Osim uticanja svecima, zavjeta i procesija, Zadranici su u epidemijama kuge poduzimali i druge zaštitne mjere. Imućniji su često napuštali grad i sklanjali se u susjedna sela, provodile su se izolacije zaraženih kuća i gradskih kvartova, provodila se dezinfekcija zaražene robe, kuća i ulica. Spriječavalo se miješanje stanovništva zabranama kretanja. Trgo-

vina s okolnim mjestima je prekidana. Za izolaciju i liječenje zaraženih otvarani su lazareti i to mahom u gradskim predgrađima i na malim susjednim otocima. Prvi lazaret je otvorila Venecija 1403. na jednom otočiću kraj Venecije u zgradi sv. Marije Nazaretske koji je pripadao eremitima sv. Augustina. Prvu karantenu u trajanju od mjesec dana uvela je Dubrovačka republika 27. VII 1377.

U Zadru su u toku vremena otvoreni slijedeći lazareti za kugu.

1. Lazaret na otočiću sv. Klimenta⁸⁰, u današnjoj lučici Zadra (predgrađe Zadra Arbanasi) Bregdeti. Ovaj se lazaret spominje u izvještaju zadarskog gradskog kapetana Vincenza Morosinija mletačkom senatu 1583. „kao stari lazaret”. Vjerovatno je bio podignut i upotrebljavan za vrijeme neke epidemije kuge u Zadru u prvoj polovici XV stoljeća, 1418. ili 1434, a nikako 1348. kako neki misle (Strgačić), jer tada je još lazaret bio nepoznat u svijetu.

2. Lazaret u gradskom predgrađu sv. Martina⁸¹, podignut je 1465. od priloga građana Zadra, koji su počeli misliti o lazaretu u doba epidemije 1460. i 1463. Prvi pokloni za lazaret zabilježeni su u oporukama zadarskih bilježnika 1463, a gradsko vijeće je na sjednici 25. ožuljka 1464. izabralo nadziratelje gradnje lazareta. Lazaret se nalazio uz crkvu sv. Ivana Evangeliste u spomenutom predgrađu, a to je današnji Park Vladimira Nazora. Ovaj lazaret je porušen skupa sa cijelim predgrađem sv. Martina sredinom XVI st. zbog gradnje tvrđave na tom mjestu koja je trebala štititi Zadar od susjednih Turaka, koji su bili zagospodarili većim dijelom zadarske pozadine u Ravnim Kotarima.

3. Lazaret sv. Luke⁸², nalazio se također u zadarskom predgrađu blizu crkve Gospe od masline u današnjem predgrađu Petrići. Ovaj lazaret se spominje u dokumentima 1567, 1590. i 1604. Po lazaretu se cijeli taj predio nekad zvao Lazaret.

4. Lazaret na otočiću Ošljaku⁸³, otvoren za vrijeme epidemije 1630—1631. Prior ovog lazareta bio je tada Mlečanin Dominik Martini s plaćom od 20 dukata mjesečno. Spomenuli smo da je zdravstvenu službu u lazaretu vršio kirurg Mistachielli, jer se gradski kirurg Ivičić bio od straha odrekao. Ovaj lazaret je bio u funkciji i prilikom epidemije 1649. i 1678. nakon čega nije više bilo kuge u Zadru.

5. Lazaret na otočiću Galevcu⁸⁴, ispred sela Preka na otoku Ugljanu, otvoren je za karantenu brodova u doba epidemije 1631, a u vrijeme kuge u Privlaci 1678. tu su smješteni okuženici koje je neki galiot po imenu Barbizon prevezao iz Privlake do lazareta. Po prestanku ove epidemije Galevac je postao „čisti lazaret”, gdje su brodovi dolazeći iz sumnjivih krajeva provodili karantenu. Tu je proveo karantenu i „niži dvor” generalnog providura Francesca Falierra nakon kuge u Splitu 1784.

Osim navedenih postojali su u Zadru još neki lazareti koji su služili za karantenu trgovačke robe i trgovaca iz susjednih krajeva pod Turcima (Bosna). Poznata su tri takva lazareta.

1. Lazaret sv. Marka⁸⁵, u istoimenom predgrađu Zadra, danas Arbanasi. Lazaret se nalazio na mjesu gdje je do nedavno bila tvornica duhana, a ranije učiteljska škola. Ovaj se lazaret spominje 1610. Kasnije je poznat pod imenom „Stari lazaret sv. Marka” da bi se razlikovalo od „Novog lazareta sv. Marka” koga je 1775. na tom mjestu otvorio generalni provi-

dur Dalmacije Jakov Gradenigo. Ovaj lazaret je bio u upotrebi do konca Mletačke republike (1797).

2. Lazaret Gospe od masline⁸⁶, spominje se u jednom dokumentu 1765. kad je izvršena procjena štete koju su turski kontumacijanti učinili u toku od 15 mjeseci na kući i okolnom posjedu zadarskom kanoniku Ivanu Ivaniću, koji je uživao beneficij spomenute crkve i susjedne kuće s posjedom.

3. Lazaret zvan „Bažana”⁸⁷, na Puntamici (Borik), predgrađu Zadra, služio je za trgovinu s Turcima i bio porušen 1666. u ratu s Turcima.

Slika br. 7. Opća bolnica u Zadru — nekad Pokrajinska, upravni paviljon

Dok su trgovački lazareti imali stalne namještenike, upravitelje i pomoćno osoblje koji su brinuli za raskuženje karavana i smještaj trgovaca, dotle su lazaretima za izolaciju i liječenje okuženika upravljali priori određeni u danom momentu potrebe. Oni su bili pod nadzorom skrbnika lazareta koje je postavljao sanitetski kolegij Zadra. Kao grobari umrlih okuženika obično su služili kažnjenici. Za pripremu hrane, a to je bila najčešće „panađa” (kruh u nekoj čorbi) ili kakva kašica, brinula se određena domaćica. Lazaret je imao redovito svog kapelana, a liječenje je provodio gradski kirurg ili liječnik. Ponekad se uzimao u službu poseban liječnik za okuženike.

Lazareti su se podizali i uzdržavali najviše od milodara Zadranu, koji su često oporučno ostavljali novac kao i posjed lazaretu okuženika. Lazaret je imao čak i vlastito ribolovište u dijelu zadarske luke, koje se

davalo dražbom u najam kao i posjedi. Novac od prihoda najčešće se ulagao u gradski „fontik“ (rezerva žita za grad). God. 1630. ustanovljena je posebna blagajna lazareta⁸⁸. Ponekad se za uzdržavanje lazareta udarao poseban namet (na meso, ulje, itd.).

LEPROSORIJ⁸⁹ je lazaret za gubavce. Zadarski leprosorij otvoren je u XIV st. u vrijeme križarskih ratova. Križarima se pripisuje širenje gube koju su unosili u Evropu sa svojih pohoda u Palestinu. Zadarski leprosorij se nalazio izvan gradskih bedema blizu današnje zgrade glavne pošte. Imao je kapacitet za 200 bolesnika. Srušen je oko sredine XVI st. zajedno s ostalim predgrađima zbog opasnosti od turske navale. Uprava lazareta je bila povjerena dvojici skrbnika, jednom plemiću i jednom građaninu. Leprosorij se uzdržavao od milostinje odnosno od ostavština građana koji su se leprozorija često sjećali u svojim oporukama. Imao je mnogo vlastitih posjeda u okolici Zadra na kopnu i na otocima (Visočanima, Lovincu, Horuplju, Poličniku, Smokoviću, Artikovu selu, Babindubu, Ninu, Pašmanu, kuće u Zadru), a imao je ribolovište u dijelu zadarske luke kao i lazaret za kugu. Leprosorij se prvi put spominje u pisanim dokumentima 1396.⁹⁰ God. 1413. u njemu je Juraj Vukojević sagradio crkvicu, a 1426. Nikola Bilšić sa svojim drugovima sagradio je 24 ćelije⁹¹. Leprosorij je imao svog stalnog kapelana, obično nekog svećenika glagoljaša. Poimenično se spominju u dokumentima neki bolesnici od gube 1460. i 1501. Pojedini slučajevi gube, koji su se javljali u zadarskom kraju nakon rušenja leprosorija, izolirali su se po privatnim kućama u Zadru, a neko vrijeme (1626) u zgradi samostana sv. Dominika iz Zadra u selu Banju na otoku Pašmanu⁹².

NAHODIŠTE⁹³ je ustanova za smještaj i brigu za nezakonitu djecu. U Zadru je ta skrb postojala od XV st. Zadarsko nahodište nije imalo svoje stalne zgrade, već se više puta selilo. Prvo nahodište se nalazilo blizu tvrđave Citadele uz gradske bedeme. Po nahodištu su dobila ime susjedna gradska vrata kao i cijela gradska četvrt, koja su se zvala Bablja vrata odnosno Babe. God. 1527. Zadar je trošio 124 lire za prehranu nahoda. Troškovi su se povećali na 900 dukata godišnje 1575. God. 1603. nahodište se nalazilo kod crkve sv. Vida (današnja ul. Mihovila Pavlinovića). U nahodištu su tada bile dvije dojilje od kojih je svaka dobivala mjesečno po 9 lira i dodatak od 3 lire po svakom nahodu koga je hranila. Kasnije se nahodište preselilo u Grubačićev dvor kod samostana sv. Frane. Odatle je prešlo u jednu zgradu na današnjem Trgu 27. marta, gdje se danas nalazi sjemenište. Konačno je na osnovu Pravilnika o bolnicama od 1827. spojeno s rodilištem u sklopu Civilne bolnice. Od tada se nahodište stalno nalazilo u bolnici odnosno u rodilištu, dok 1921. nije premješteno u posebnu kuću na mjestu današnjeg tekstilnog kombinata „Boris Kidrić“. Tu je ostalo do 1925. kad je preseljeno na Kolovare u bivšu vilu Milin i Parenta. Tu je nahodište dočekalo svoj kraj 1944. Zadnjih 60 nahoda je tada prevezeno parobrodom „Sansago“ u Italiju. Pratila ih je upraviteljica nahodišta Tina Šrok, koja i danas živi u Rimu.

Skrb nad zdravljem nahoda vodio je gradski kirurg Zadra, a od spajanja nahodišta s rodilištem liječnik rodilišta, koji je ujedno bio profesor babičke škole. Od 1921. postojao je poseban liječnik nahodišta koji je bio i liječnik dječjeg dispanzera. Zadnji liječnik je bio dr Faust Nikolić, koji je umro u Zadru u siječnju 1945.

Većina nahoda je u ranijim stoljećima umirala u prvim danima života. To je bilo i u drugim nahodištima tog vremena. Karakterističan je prijedlog inspektora pariškog nahodišta Villarméa da se na vrata nahodišta stavi natpis: Ovdje se ubijaju djeca na državni trošak.

Djeca iz nahodišta su davana na „dojidbu“ vanjskim hraniteljicama. Pojedine obitelji, osobito one seoske, rado su uzimale nahode, pogotovo ako nisu imale vlastite djece, tim više što se „dojidba“ plaćala u novcu. Državna blagajna je plaćala obično do 7 godina života nahoda, a neko vrijeme i do 12 godine. Mnoge obitelji su nahode zadržale i usvojile. Inače su ih mogle vratiti nakon određenog roka nahodištu koje je nahode obično davalo na zanat. O njima je vodila brigu Javna dobrotvornost osnovana u Zadru 1806. Nahodi su u nahodište pristizali iz rodilišta (osnovanog u Zadru 1821) i preko posebnog prozorčića odnosno preko kotača koji se nalazio u prizemlju zgrade nahodišta. Nahodi su na tu „obrtačku“ donošani noću, potajno i posebnim zvonom, koje se tu nalazilo za tu svrhu, obavještavali su upraviteljicu koja je preuzimala nahode. Pošto mu se nije znalo prezime ni ime, prva briga upraviteljice je bila da ga odmah sutradan odnese u stolnu crkvu sv. Stošije na krštenje. U nahodištu je novorođenče dobivalo i prezime. Obično su to bila neobična, često porugljiva prezimena, po kojima se je nahod odmah mogao i prepoznati. To su imena dana u sedmici, imena rijeka, gradova, planina, država, brojevi, imena glasovitih ljudi, pogrдна imena, itd. U mnogim selima zadarske okolice, osobito onima na otocima, gdje su nahodi najčešće odgajani i trajno ostajali, postoje i dandanas mnoga neobična prezimena kao: Meksiko, Paragvaj, Teranova, Napoli, Patras, Solferino, Kaštelfranko, Tripoli(ć), Delfi(ć), Praga, Pulja, Mišolungi, Subota, Martedi(ć), Bontempo, Semprevivo, Montebello, Vaskodiaga, Humbolt, Zrinski, Bekafigo, Gverin, Kvitto, Kiaravale, Fajn, Bel, Leonović, Inkognito, Giro, Liberi, Cvelf, Viola, Tamburin, Tuflija, Panjol, Tajmin, Mulić, Uranija, Pertl, Pokler, Deziderović, Maurig, Ferrari, Cinterelo, Škorencija, Herman, Gromovnik, Guzobad, Fioravanti itd. Ova prezimena je lako razlikovati od onih koja su davana pokrštenim, u ratovima zarobljenim bosanskim muslimanima, jer su to redom prezimena mletačkih plemića obično kumova kod pokrštenja, a to su bili nosioci vlasti u Dalmaciji u doba Mletačke republike, gradski knezovi i kapetani, generalni providuri i sl. Takva su prezimena: Korner, Delfin, Grimani, Benzon, Morožin, itd.

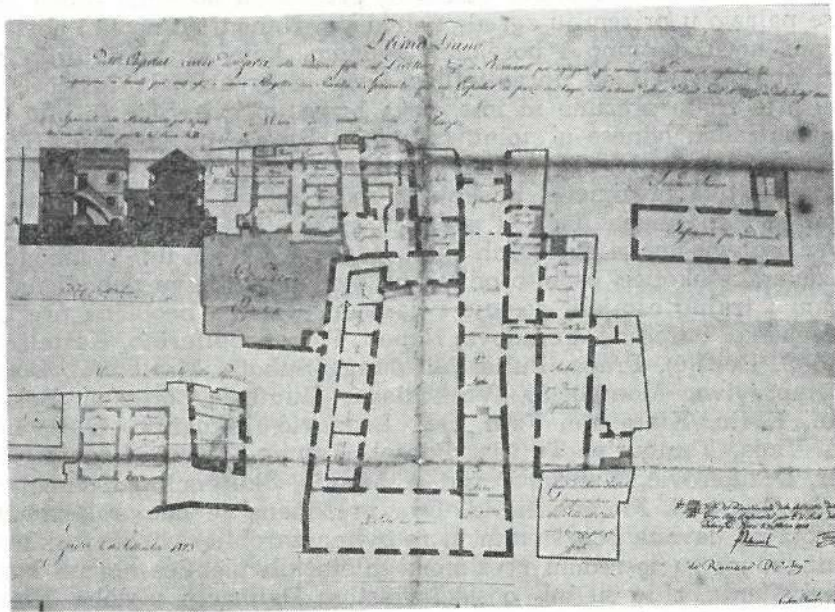
Osoblje u nahodištu se obično sastojalo od upraviteljice (babice) i dvije dojilje. Nadzor nad nahodištem vodio je grad preko dvojice skrbnika.

Neko vrijeme je gradski kirurg obilježavao nahode utiskujući im na poplat usijanim željezom slovo P (=pietà=milosrđe). Troškove za uzdržavanje nahoda snosila je gradska blagajna, odnosno država, a kasnije bolnička zaklada.

LAZARET ZA KOLERU⁹⁴ otvoren je za Zadar u susjednom selu Petrčanima 1893. Epidemija kolere zahvatila je Dalmaciju tri puta u XIX st. i to 1836, 1849. i 1855. U to vrijeme nije bilo lazareta u Zadru. O njegovom otvaranju počelo se misliti u doba epidemije kolere u Trstu 1886. Brodovi koji su tada dolazili u Zadar odatle provodili su karantenu u improviziranom lazaretu u uvali Drešanici u Zadru, a zatim na Boriku, također u Zadru. Odlučilo se da se lazaret podigne u susjednom selu

Sukošanu. Ali se od toga odustalo i nakon izvjesnog raspravljanja izabrano je selo Petrčane na obali. Lazaret je podigla Pomorska vlada u Trstu. Radovi su započeli 1890, a dovršeni 1893. Lazaret se sastojao od 6 prizemnih paviljona od kojih su 4 služila za smještaj bolesnika, 1 za upravu, a 1 je služio za dezinfekciju zaražene robe. Podignuta je i kapelica s grobljem za umrle. Čitav kompleks je ograđen visokim zidom, a cijeli okoliš zasađen lijepom borovom šumicom (Radmanova punta). Napravljena je mala lučica za pristajanje brodova i cisterna za opskrbu s vodom kišnicom. Na sreću, lazaret nije nikad bio upotrebljen za namjenjenu mu svrhu. Nakon oslobođenja svi paviljoni osim jednog su srušeni zbog gradnje hotela „Pinijski” na tom mjestu (1969). Čitava je ostala još kapelica i dio ogradnog zida, cisterna i lučica.

Slika br. 8. Nacrt za rekonstrukciju Civilne bolnice u Zadru od 1823. od inž. de Romano

VOJNA BOLNICA⁹⁵. Spomenuli smo da je u nekoliko navrata za liječenje vojnika služio Hospital sv. Marka. U vrijeme Ciparskog rata (1570—1573) između Venecije i Turske otvorena je u Zadru vojna bolnica za koju je tadašnji ninski biskup dao doprinos od 712 dukata (1572). Ali ta bolnica nije zadovoljavala potrebe. Stoga je 1593, kupljena za potrebe vojne bolnice zgrada zadarskog plemića Šimuna Cedulina koja se nalazila kraj današnje gradske tržnice u centru grada. Ova je zgrada preuređena za potrebe bolnice 1611. U bolnici je bio stalno namješten jedan kirurg, a poslove liječnika fizika obavljao je gradski fizik. God. 1742. bolnica je ugovorom bila prepuštena na rukovođenje fratrima reda sv. Ivana božjeg poznatim pod imenom Fatebenefratelli. U bolnici su od tada radila 4 fratra: prior (upravitelj), kirurg ljekarnik i bolničar. Fratrima su imali i bolničku ljekarnu. Kapacitet bolnice je iznosio 60—80 kreveta.

Službu bolničara vršili su vojnici. U bolnici je bio stalno tumač za hrvatski i albanski jezik za sporazumevanja s bolesnicima. Ova bolnica nosila je obično ime Bolnica Hrvata i Albanaca. Zgrada je bila dvokatna. God. 1804. guverner Dalmacije Petar Goëss pretvorio je ovu bolnicu u civilnu, a vojnu bolnicu je preselio u zgradu ukinutog ženskog samostana klarisa sv. Nikole, gdje je ostala sve do 1918.

BOLNICA ZA GALIOTE I KAŽNJENIKE⁹⁶ služila je za liječenje osuđenika na galijske (galiote). U njoj je radio jedan vojni kirurg, a obično mu je pomagao jedan niži kirurg odnosno brijač. Po potrebi je pozivan gradski fizik. U ovoj bolnici je bio stalno namješten jedan podoficir kao tamničar. Ova bolnica je otvorena u Zadru koncem XVI st., a obnovljena je 1605, jer je izgorjela. Kod popisa stanovništva Zadra 1608. u njoj je zatečeno 68 osoba, a 1808. raspolagala je samo s 10 kreveta. Neko vrijeme se nalazila u jednom dijelu artiljerijskog skladišta blizu lučke kapetanije, a 1780. bila je sagrađena nova zgrada za bolnicu koja je nosila ime Nova bolnica sv. Marka. Nalazila se na obali, a trajala je do konca Mletačke republike (1797).

CIVILNA BOLNICA⁹⁷ je u Zadru otvorena 1804. Tadašnji civilni guverner Dalmacije Petar Goëss (1802—1804) pretvorio je navedene godine vojnu bolnicu, o kojoj je naprijed bilo riječi, u civilnu bolnicu. Prve korake u tom smislu poduzeo je Goëss još u jesen 1803. Zadržani su još nekoliko godina na radu bolnice fratri Fatebenefratelli. Najprije je otvoren odjel za žene, koji u ranijoj vojnoj bolnici nije postojao o čemu svjedoči spomen ploča koja se nekoć nalazila nad ulaznim vratima u bolničku dvoranu i čiji sadržaj nam je poznat. God. 1821. ova je bolnica bila proširena na dvije susjedne zgrade koje su služile za potrebe tada otvorene primaljske škole. Tu je prešlo i nahodište (1830). Pošto spomenuti fratri nisu bili voljni voditi dalje ekonomiju bolnice uz ponudene im uvjete, vlasti su imenovale civilnog upravitelja (ekonoma). God. 1822. fratri su nakon 80 godina sasvim napustili bolnicu kojom su rukovodili od 1742. Tada je postavljen za direktora Ivan Dvoržak, za glavnog liječnika Horacije Pinelli, za glavnog kirurga Josip Dall'Oro, a za pomoćnog kirurga Luigi Carpani. Bolnica je imala 4 bolesničke sobe u koje se moglo smjestiti do 100 bolesničkih kreveta. Pošto su fratri odnijeli svoju ljekarnu iz bolnice, ista nije ponovno otvarana, već su se lijekovi za bolničke bolesnike nabavljali iz javnih ljekarna u gradu. God. 1823. bolničarsku službu vršila su tri bolničara i tri bolničarke, a 1874. tu službu je preuzelo 12 sestara reda sv. Vinka. Ova bolnica služila je svrsi i bila u pogonu do 1887. kada je otvorena nova, Pokrajinska bolnica u predgrađu Zadra Arbansima, koja i danas djeluje kao Opća bolnica. Tada je bila zgrada stare civilne bolnice prodana zadarskoj općini, koja je tu smjestila općinske ambulante, a tu je bila više godina i ambulanta Kotarske blagajne (pjeneznice), kasnije Ambulanta hitne pomoći, i neke općinske radionice (vodovod, električar). Ruševina zgrade ove bolnice još postoji. Jedan njezin dio služi za potrebe gradske tržnice, a ostalo je prepušteno propadanju. Istočni perimetralni zid bolnice je 1930. pregrađen zbog otvaranja nove ulice od Narodnog trga do obale i mosta preko gradske luke. To je današnja ul. 1. Novembra.

Napomenuti ćemo da je u ovoj Civilnoj bolnici 11. ožujka 1847. izvršena prva eter narkoza u našoj zemlji niti punih pet mjeseci nakon

one izvedene u Bostonu (16. X 1846). Narkozu u Zadru izveo je dr Ivan Bettini rodom Makaranin, tada bolnički liječnik u Zadru. Od 1806—1811. ova bolnica je služila kao klinika za praktičnu obuku studenata medicinske škole o kojoj će biti riječi.

POKRAJINSKA BOLNICA⁹⁸ svečano je otvorena 27. lipnja 1887. Stara Civilna bolnica smještena usred grada nije više odgovarala zahtjevima ni prostorno ni smještajno. Stoga se već 1880., na nadležnom mjestu, tj. u Dalmatinskom saboru, i Zemaljskom odboru kao izvršnom organu sabora, počelo razmišljati o podizanju nove bolnice u Zadru. Tu su se tada nalazili mnogi naši istaknuti rodoljubi. Bolnicu je dao sagraditi Zemaljski odbor u čiju nadležnost je spadalo zdravstvo. Gradnja je započela 1884. Bolnica je paviljonskog tipa. Centralno grijanje je uvedeno tek 1910. Kapacitet bolnice je iznosio oko 200 kreveta. Dva glavna paviljona, današnji interni i kirurški, raspolagali su s 82 kreveta svaki. U bolnici je bilo 6 kreveta I razreda, 4 kreveta II razreda „za plaćaoce”. Ostali kreveti su svi bili III razreda. Dne 1. siječnja 1888. otvorena je bolnička ljekarna koja je zauzimala 4 prostorije. God. 1908. nabavljen je prvi rendgen-aparat. Paviljon za izolaciju zaraznih bolesti tzv. „osmica” sa 6 kreveta podignut je 1889. Postojao je i jedan manji paviljon tzv. „materica” s 12 kreveta. Tu je bilo rodilište skupa s nahodištem i babičkom školom.

U bolnici su radila 2 liječnika „prvenca” (primarius), jedan liječnik pomoćnik (sekundarac), koji je ujedno bio zadužen za stalno dežurstvo u bolnici i jedan liječnik „babičar” tj. profesor babičke škole, liječnik rodilišta i nahodišta. Prva liječnička ekipa ove bolnice sastojala se od dr Ivana Missaglie (1887—1888), koji je ujedno bio i direktor bolnice, dr Vicka Ergovca (1887), kirurga; liječnika pomoćnika Emila Orlandinija iz Brača (1887—1888) i dr Vinka Zanelle (1887—1902), „babičara”. Upravitelj bolnice je bio Šime Rakvin (1887—1895). Svi navedeni su prešli iz stare Civilne bolnice u novu Pokrajinsku bolnicu.

U ovoj bolnici je kasnije radilo nekoliko naših vrsnih stručnjaka i patriota: Emanuel Luxardo, ranije docent anatomije u Padovi; Ivan Marčelić, dugogodišnji ravnatelj bolnice; Božo Peričić, vanredni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu; Petar Vranjican, Roko Mišetić, Ivan Hugo Botteri, kasniji profesor interne medicine na medicinskom fakultetu u Zagrebu; njegov brat Albert Botteri, kasnije profesor okulistike na medicinskom fakultetu u Zagrebu; Nikola Lalić i Ante Strmić, oba pisci udžbenika za babice.

Za vrijeme talijanske vladavine u Zadru (1918—1944) ova bolnica je nosila ime Ospedale provinciale principe di Piemonte. U to vrijeme je kapacitet bolnice povećan dogradnjama i novogradnjama. Kirurškom paviljonu je dograđen operativni trakt (1927) u obliku prizemnog krila. Mali paviljon „osamica” povećan je i podignut na kat tako da je raspolagao s 35 kreveta (1930). Tuberkulozni paviljon sagrađen je iz temelja (1939) s kapacitetom od 40 kreveta. God. 1935. otvoren je u bolnici rendgenološki odjel koji do tada nije postojao, iako je bolnica imala rendgen-aparat od 1908; kako smo naveli.

Nakon pada fašizma u Italiji (8. IX 1943) i bombardovanja Zadra od strane saveznika u toku jeseni i zime 1943, Talijani su 9. siječnja 1944. bolnicu zatvorili, a prenosni inventar prevezli parobrodom u Trst (dr Renato Portada, Pažanin). Bolnica je pretrpjela znatne štete na zgradama

od spomenutog bombardiranja, tako da nakon oslobođenja nije bila useljiva za više vremena.

STACIONAR U BOKANJCU⁹⁹ otvoren je nakon zatvaranja naprijed navedene bolnice u siječnju 1944. Nalazio se u susjednom selu Bokanjcu 2 km. udaljen od Zadra. Tu je iz bolnice preneseno 20 kreveta, koji su smješteni u jednu jednokatnu manju zgradu vlasništva tamošnje crkve. Stacionar je djelovao sve do otvaranja bolnice u Zadru u siječnju 1945. Kroz to vrijeme u stacionaru je liječeno 244 bolesnika, kako se vidi iz prijemnog protokola, koji se čuva u arhivi Opće bolnice. U stacionaru je radio talijanski vojni liječnik Azada Zoveghian, porijeklom Armenac iz Rusije, koji je nakon prvog svjetskog rata pobjegao iz Rusije i naturalizirao se u Italiji. Osim njega tu je radio i jedan njemački vojni liječnik, jer je tada Zadar bio okupiran od Nijemaca.

OPĆINSKA BOLNICA ZA ZARAZNE BOLESTI (lazaret)¹⁰⁰ nalazila se u zgradi gdje se danas nalazi poduzeće „Elektra” u ul. JNA. Ta je zgrada zapravo bila sagrađena za gradsku klaonicu 1885. Pošto je po tada važećim propisima općina bila dužna voditi brigu o liječenju i suzbijanju zaraznih bolesti, upotrebila je baš ovu zgradu za tu svrhu. Počela je djelovati 1885, iako nije bila još posve opremljena za bolnicu. Tek 1892. bolnica je posve uređena i opremljena, opskrbljena sa suvremenim dezinfekcionim aparatom. Kapacitet ove bolnice je iznosio 20 kreveta. Bolnica je djelovala do 1930. kada je otvoren i povećan zarazni odjel u Pokrajinskoj bolnici („osamica”).

BOLNICA SV. MATE za kronične bolesti¹⁰¹ sagrađena je iz namjenske ostavštine Zadrana Mate Pavca, koji je u tu svrhu oporučno ostavio 300,000.— kruna. Bolnicu je podigla Javna dobrotvornost. Svečano otvorenje je bilo 4. prosinca 1910. Ova bolnica se nalazila u uvali Vrulje u gradskom rajonu Voštarnica. Kapacitet bolnice je iznosio 30—40 kreveta. Primala je samo žene bolesne od kroničnih bolesti, starije dobi. Imala je vlastitog liječnika (dr Eugen Rolli). Bolničarsku službu su vršile sestre reda Sluškinje milosrđa. U dvorištu se nalazila kapela s mrtvačnicom. Bolnica je vrlo lijepa trokatna zgrada, koja je nekoliko godina nakon oslobođenja služila kao Dom za djecu palih poraca u Narodnooslobodilačkom ratu. Već 20 godina u toj se zgradi nalazi Garnizona ambulanta Zadra sa stacionarom. U prizemlju u atriju nalazi se mramorna spomen ploča s epigramom na uspomenu osnivača Pavca. Ova bolnica se može smatrati pretečom današnjih gerontoloških bolnica, iako su u njoj bolesnice obično ostajale do smrti, pak u tom pogledu ima nešto zajedničko sa sredvjječnim hospitalima. Djelovala je do konca 1943.

BOLNICA CRVENOG KRIŽA¹⁰² bila je otvorena za vrijeme Prvog svjetskog rata u rujnu 1914. u prostorijama bivšeg samostana sv. Nikole, kod današnjeg Doma JNA, gdje se od 1804. nalazila Vojna bolnica o kojoj smo govorili. Ova bolnica je služila za prihvata bolesnih i ranjenih vojnika. Raspolagala je sa 100 kreveta. Bolnicom je upravljao pokrajinski zdravstveni izvjestitelj dr Dragutin Vipauc, a ordinarijus je bio kotarski liječnik Zadra dr Đuro Petranović. U liječenju su pomagali još neki drugi zadarski liječnici. Ova bolnica je bila u funkciji dok su tražile ratne potrebe. Nakon svršetka Prvog svjetskog rata u njezinim prostorijama djelovala je pučka kuhinja, gdje se za jeftine novce mogao dobiti topli obrok.

BOLNICA ZA KUŽNE BOLESTI¹⁰³ je također otvorena u toku Prvog svjetskog rata 1915. na Voštarnici na mjestu stare barutane. Samo ime joj kaže namjenu. Od ove bolnice je ostala natpisna mramorna ploča koja se danas nalazi na zaraznom odjelu Opće bolnice. Natpis na ploči glasi: „Bolnica za kužne bolesti. — Susretljivošću vojničke vlasti Pokrajinska zadruga Crvenog križa god. 1915. uredila. Dalmacijom upravljao grof Marius Attems”. Ova bolnica je radila samo u toku rata.

Slika br. 9. Zgrada bivšeg Hospitala s. Marka — sadašnji izgled

BOLNICA SV. DIMITRIJA¹⁰⁴ bila je talijanska vojna bolnica otvorena u toku Drugog svjetskog rata 1941. u istočnoj zgradi Zavoda sv. Dimitrija, na sadašnjoj Obali Maršala Tita, gdje se danas nalazi Filozofski fakultet. Ova bolnica je trajala do pada fašizma 1943.

ANTITUBERKULOZNI DISPANZER¹⁰⁵ je u skromnom obliku u Zadru otvoren 1926. Nalazio se u jednom dijelu prostorija bivšeg samostana sv. Nikole, gdje se danas nalazi radionica Arheološkog muzeja. U tom dijelu zgrade se nalazio i kemijsko-bakteriološki laboratorij. Dispanzer je u početku radio samo 3 puta sedmično po 1 sat dnevno. Njim je rukovodio općinski liječnik dr Mauricijo Mandel.

God. 1935. sagrađena je posebna zgrada za dispanzer u današnjoj ul. Ivana Gorana Kovačića kraj Pokrajinske bolnice. To je bila prizemna zgrada koja je 1943. do temelja srušena pogotkom bombe. U ovom dispanzeru je radio dr Armando Sala i drugi ftizeolozi.

DJEČJI DISPANZER¹⁰⁶ je počeo djelovati u rujnu 1925. Godinu dana prije toga tj. od 1924. dijelilo se besplatno mlijeko za malu djecu siromašnim majkama pod imenom „Kap mlijeka”. Dispanzerom je rukovodio dr Faust Nikolić, koji je istovremeno bio i direktor nahodišta. Dispanzer je zatvoren u jesen 1943. zbog bombardiranja Zadra.

KEMIJSKO-BAKTERIOLOŠKI LABORATORIJ¹⁰⁷ je bio otvoren početkom ovog stoljeća pod rukovodstvom dr Alfonsa Boare pri Namjesništvu za Dalmaciju, ali je bio kratkog vijeka. Ponovno je bio otvoren 1912. u jednom krilu bivšeg samostana sv. Nikole. U njemu je radio dr Miroslav Mikuličić iz Bakra, bivši asistent na Farmakološkom institutu u Grazu, a kasnije profesor farmakologije na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. God. 1914. komisija članova Pokrajinskog zdravstvenog savjeta Dalmacije pregledala je prostorije laboratorija koji je bio prvi te vrste u Dalmaciji. Za upravitelja je trebao doći bivši asistent prof. dr Chlave iz Praga dr Venceslav Neumann koji se tada nalazio u Pasterovom institutu u Parizu.

Između dva svjetska rata u ovom laboratoriju radio je kraće vrijeme dr Ivan Venturelli (1921). Laboratorij je tada bio zatvoren, jer nije bilo dovoljno posla (1923). Kasnije je ponovno proradio. God. 1933. direktor je bio dr Gino Rolli, a kemičar dr Ettore Radman. U toku zadnjeg rata oštećen je bombom i zatvoren 1943.

TVORNICA LIJEKOVA „FARMOKEMIJA”¹⁰⁸ osnovana je 1938. u uvali Drešanici na Brodarici. Vlasnici su bili dr Edvin Andrović, inače vlasnik ljekarne „K. otkupitelju”, poznati stručnjak i partiot zatvaran od Talijana u Zadru, i Aleksandar Medin. Tvornica je bila manjeg kapaciteta, radila je tablete i neke lijekove. Djelovala je do konca jeseni 1943. kad je zbog bombardiranja Zadra zatvorena.

MEDICINSKO-KIRURŠKA ŠKOLA¹⁰⁹ djelovala je u Zadru 1806—1811. u doba francuske vladavine u Dalmaciji. Najprije je bila u sklopu Liceja, koga je otvorio generalni providur Dalmacije Vicko Dandolo 24. listopada 1806. u prostorijama bivšeg samostana sv. Krševana. Medicinska škola je bila samo jedna grana Liceja. Ova je škola 1910. uzdignuta u rang Centralne škole, što je odgovaralo rangu medicinskog fakulteta. Uz Licej je postojao i konvikt za studente u preuređenom samostanu. U početku je škola osposobljavala studente za nižeg kirurga, „babičara” (obstetričara), i ljekarnika. Kirurški tečaj je trajao 2 a ljekarnički 1 godinu dana uz prethodni tirocinij od 4 godine. Studij je postepeno produžavan, tako da je 1808. trajao 4 godine, a osposobljavao je za liječnika i višeg kirurga. Ljekarnici su tada učili 3 godine, a niži kirurzi 2 godine. U Centralnoj školi su liječnici studirali 5, a lekarnici 4 godine. Učila se anatomija, fiziologija, patologija, klinika, kirurgija, obstetricija, sudska medicina, opća i farmaceutska kemija, itd. Studenti su imali matrikulu (indeks). Na čelu škole je stajao regent (rektor). Većina profesora je bila iz Italije (dr Ambroz Cariboni, dr Karlo Bignami, dr Josip Dall’Oro), a iz Zadra su bili profesori braća dr Horacije, Pinelli i dr Toma Pinelli. Licej je imao fizikalni i kemijski laboratorij i botanički vrt s ljekovitim biljem. Praktična obuka se vršila u Civilnoj bolnici koja je služila kao sveučilišna klinika. Osim medicine, u Liceju, odnosno Centralnoj školi, studirala se je arhitektura, pravo, geodezija, i književnost. God. 1811. diplomu liječnika dobio je dr Julije Pini iz Skradina, a Luka Castelli iz Zadra nije pristupio završnom ispitu. I njemu je kasnije bio priznat naslov liječnika, i to zvanje je obavljao u Hvaru, Zadru i Splitu, gdje je bio okružni liječnik. Diplomirala su i 2 ljekarnika, Mihović Brčić i Kajetan Brizzi, oba iz Zadra. Brčić je bio ljekarnik u Zadru, imao je vlastitu apoteku, koju su njegovi

nasljednici držali sve do 1946. Brizi je bio ljekarnik u Nerežišću na Braču, u Starigradu na Hvaru, i u Pagu.

Centralna škola je ukinuta dekretom generalnog guvernera Ilirskih pokrajina 12. prosinca 1811.

PRIMALJSKA ŠKOLA¹¹⁰ je otvorena 1821. na inicijativu protomedika Dalmacije dr Andrije Mosetiga, Slovenca po narodnosti. Nalazila se u sastavu Civilne bolnice, blizu današnje gradske tržnice. Tu je 1830. preseljeno i nahodište. Odatle je škola prešla u paviljon „materica” u Pokrajinsku bolnicu (1887), a to je paviljon, gdje se danas nalazi ušni i očni odjel u Općoj bolnici. Ovu školu su Talijani ukinuli 1918. kad su nakon Prvog svjetskog rata okupirali Zadar. Škola je ponovo uspostavljena nakon oslobođenja Zadra 1. svibnja 1948. Direktor škole bio je za vlade Austrije pokrajinski protomedik Dalmacije po službenoj dužnosti. Prvi profesor je bio dr Josip Dall'Oro, bivši profesor kirurgije i anatomije na medicinsko-kirurškoj školi u Zadru. On je istovremeno bio i glavni kirurg Civilne bolnice sve do smrti (1827). U službi profesora bačičke škole naslijedio ga je Dubrovčanin dr Marko Hajtilović (1827—1831). Nakon njega privremeno je predavao kirurg bolnice dr Josip Kratter (1831) i kirurg dr Josip Bernt (1831—1834). God. 1834—1854. profesor je bio Splićanin Ante Kuzmanić, poznati publicist i javni radnik. Neko vrijeme mu je u nastavi pomagao bolnički kirurg dr Toma Fumegallo (1841—1849). Nakon Kuzmanića katedru je privremeno vodio Kaštelanac dr Franjo Danilo (1854—1855), dok ju nije preuzeo Splićanin dr Dinko Marcocchia (1855—1880). Tada je za profesora škole natječajem izabran Višanin dr Vinko Zanella (1880—1902). Nakon njegove smrti privremeno je predavao na školi asistent dr Filip Colombani iz Šibenika (1902—1903). Šibenčanin dr Nikola Lalić bio je profesor 1903—1912. Zadnji profesor je bio Zadranin dr Ante Strmić (1912—1918), koga su Talijani penzionirali kad su školu zatvorili. Predavanja su bila većinom na našem jeziku. Učenicima su bile iz cijele Dalmacije. Prema Privremenoj uredbi za primaljske škole od 1827. školovanje je trajalo 3 semestra, od čega 1 semestar teorije, a 2 prakse. Pošto nije bilo udžbenika na hrvatskom jeziku, profesori su se i za to pobrinuli i izdali sukcesivno 3 udžbenika: A. Kuzmanić: Šezdeset učenjah iz primaljstva za primalje, Zadar, 1875; N. Lalić: Knjiga za priučenje iz primaljstva za primalje, Zadar, 1908; A. Strmić: Udžbenik za učenice primaljskog tečaja, priručna knjiga za primalje, Zadar, 1911. (prijevod knjige Ludviga Pis-kačeka).

LIJEČNICI SPECIJALISTI. Vidjeli smo da je Zadar u prošlosti počevši od XIII st. imao liječnike fizike i kirurge. Ovi zadnji su se bavili zubarstvom i obstetricijom. Tek 1845. zakonom je bilo određeno da se zubarstvom smiju baviti samo patroni kirurgije koji imaju diplomu dentiste i posjeduju operativnu ofcinu¹¹¹.

ZUBARI dolaze u Zadar u početku iz drugih gradova u posjetu i ostaju po nekoliko dana godišnje. Većina njih je svršila školovanje u SAD, Filadelfiji, Baltimoru, San Francisku. U Zadru bi odsjeli u nekom hotelu ili privatnom stanu i zadržali se kraće vrijeme. Takvih zubara se u drugoj polovici XIX stoljeća izredalo nekoliko. Svoj dolazak bi oglašavali u novinama gdje smo i našli podatke koje ovdje donosimo. Prvi zubar koji je u Zadru bio je Dubrovčanin Mate Givović. Diplomirao je u Baltimoru, a u Zadar je dolazio 1872.¹¹² Nikola Givović je diplomirao u San

Franciscu. On reklamira svoj dolazak u Zadar 1889¹¹³ dr Josip Veža diplomirao je zubarstvo u Baltimoru. U Zadar je vraćao više puta od 1895—1904.¹¹⁴ Frane Dabrović iz Dubrovnika je također dolazio u Zadar više puta 1888—1892.¹¹⁵ U Zadar je dolazio i Mittak iz Trsta 1895.¹¹⁶ Dr Vicko Harvalik liječnik i zubar obavještava općinstvo preko novina 1879. i 1880. da neko vrijeme neće biti u Zadru, jer putuje u Istru. Po tome sudeći izgleda da je on bio stalno nastanjen u Zadru.¹¹⁷ Konstantin Neumayer je bio zubar u Zadru 1898—1928, gdje je i umro¹¹⁸. Nakon njega došao je dr Ante Rutar koji se zadržao od 1908—1930, kad se odselio u Bakar¹¹⁹.

OKULISTI su također vraćali povremeno u Zadar iz drugih gradova. Već 1834. Leopold Rubin iz Venecije je u Zadru operirao kataraktu depresijom u prisutnosti nekih zadarskih liječnika.¹²⁰ Iz Venecije je u Zadar dolazio i Pavao Fario (1861)¹²¹, a iz Trsta je niz godina redovito posjećivao Zadar Attilio Cofler (1883—1902).¹²² Iz Zagreba je 1893—1914 vraćao dr Vinko Lučić-Matković,¹²³ a iz Beča asistent prof. dr Fuchsa dr Müller (1893).¹²⁴ Svoj dolazak u Zadar najavljuvao je u novinama dr Dragutin Heinzl (1901),¹²⁵ Garofolo iz Rijeke (1903)¹²⁶ Ervin Treu iz Praga (1904—1910),¹²⁷ Albert Botteri¹²⁸ iz Trsta (1912—1914) i iz Ljubljane (1918), a Mate Barkanović¹²⁹ se najavljuje kao internist i okulist (1896). Za vrijeme talijanske okupacije dolazio je iz Napulja Antonio Sbordone (1934)¹³⁰ i Francesco Pastore (1925—1942).¹³¹ U Zadru je u današnjoj Omladinskoj ul. imao okulističku ordinaciju dr de Medici (1919).

OTORINOLARINGOLOZI dolaze povremeno u Zadar tek od početka XX st. Prvi najavljuje svoj dolazak Niko Fertilio (1904—1914),¹³² zatim Valter Stupka (1913).¹³³ Između 2 svjetska rata dolazili su iz Italije Petar Dominis (1933—1941).¹³⁴ Milan Mihić (1928—1941),¹³⁵ Edoardo Benassai¹³⁶ i Vranjican¹³⁷.

RADIOLOZI. Iako je u Zadru nabavljen rendgen-aparat 1908. prvi radiolog specijalista se pojavio 1935, dr Ante Kolanović¹³⁸ (koji je promjenio prezime u Colani). On je otvorio radiološki odjel u Pokrajinskoj bolnici s dijagnostikom i terapijom.

FTIZEOLOZI. U Zadru je otvoren Antituberkulozni dispanzer 1926, ali dr Mandel koji ga je vodio nije bio specijalist za tbk. Tek 1930. dolazi u dispanzer prvi ftizeolog dr Armando Sala,¹³⁹ Zadranin, koji je završio specijalizaciju u Ankaranu kod Kopra. Bolnički odjel za tbk je otvoren 1939. Tu je radio dr Mario Gazzari.

DERMATOVENEROLOZI. God. 1920. se u zadarskim novinama spominje dr Ivan Smerkinic¹⁴⁰ (koji je promjenio prezime u Merchini) kao šef specijalističke dermatovenerološke ambulante. Ranije su dolazili povremeno razni specijalisti. Tako 1912. reklamira svoj dolazak u Zadar dr Corsano,¹⁴¹ specijalist za „kožne i tajne bolesti”.

INFEKTOLOZI. Prvi specijalist infektolog bio je dr Bernard Draganja¹⁴² iz Splita, koji je radio u Pokrajinskoj bolnici u doba vladavine Talijana između 2 svjetska rata (1930).

LIJEČNIČKE ORGANIZACIJE. Prvo liječničko društvo u Zadru osnovano je 17. prosinca 1868. pod nazivom na talijanskom jeziku „Associazione jatrofisica” (Jatrofizičko društvo),¹⁴³ kada je Namjesništvo u Zadru odobrilo pravila spomenutog društva, koja su na osnovu § 9 Zakona

o udruženjima od 4. prosinca te godine podnijeli zadarski liječnici: Vicko Boschi, Frane Danilo, Petar Grabovac, Dominik Marcocchia, Mihovil Milković, Ivan Missaglia, Cezar Pellegrini-Danielli i Josip Petris. Pravila imaju 32 člana. U čl. 2, piše da su ciljevi društva: a) Njegovanje fizičko-medicinskih znanosti, b) Olakšanje izvršavanja dužnosti zdravstvenog osoblja i c) Zaštita uzajamnih prava. U čl. 3, stoji: Društvo osniva svoju čitaonicu s knjigama i časopisima fizikalnih, liječničkih i farmaceutskih znanosti, ona je mjesto studija za raspravljanje o znanosti i praksi. Prema čl. 4. članovi društva su mogli biti liječnici, kirurzi, ljekarnici i pokrajinski veterinar.

Dne 29. rujna 1884. osnovano je novo liječničko društvo „Collegio medico della città di Zara”¹⁴⁴ (Liječnički zbor grada Zadra). Prvu upravu činili su: Frane Danilo, Vicko Boschi i Ivan Missaglia.

U doba vladavine Talijana u Zadru između 2 svjetska rata 1918—1944) u Zadru je osnovano 18. svibnja 1929. po redu treće društvo zadarskih liječnika koje je nosilo ime „Associazione medicoculturale della Dalmazia”.¹⁴⁵ Ovo društvo je radilo do pada fašizma 1943.

Iako su sva navedena društva nosila talijansko ime u njima su bili organizirani svi liječnici Zadra bez obzira na nacionalnost što se vidi i po prezimenima.

ZDRAVSTVENO-SOCIJALNE USTANOVE. Ovdje ćemo u kratko spomenuti samo značajnije od tih ustanova.

KOTARSKA BOLESNIČKA PJENEZNICA¹⁴⁶ (Cassa distrettuale ammalati) za osiguranje radnika protiv nezgoda i bolesti osnovana je 1. srpnja 1889. Nalazila se u zgradi bivše Civilne bolnice. Imala je vlastitog liječnika dr. Stjepana Buzolića.

GRADSKA UBOŽNICA je otvorena u bivšem Lazaretu sv. Marka 1831.¹⁴⁷ Novi ubožni dom-današnji **DOM STARIH I NEMOĆNIH** otvorila je Javna dobrotvornost 1. ožujka 1883.¹⁴⁸ Za podizanje zgrade Doma na drugi kat ostavio je zadarski općinski liječnik dr. Jasip Manzin svoju palaču na današnjoj Obali Maršala Tita. U znak priznanja mu je postavljeno poprsje koje se i danas nalazi na stepeništu Doma u ul. Ante Kuzmanića kod samostana sv. Frane. Dom ima kapacitet za 50 štićenika oba spola.

DRUŠTVO CRVENOG KRIŽA¹⁴⁹ pod nazivom „Domoljubna pripomoćna zadruga gospodinska dalmatinska” registrirano je 12. listopada 1878, a prvu sjednicu je održalo 22. listopada 1878. To je prvo društvo Crvenog križa u Hrvatskoj.

PUČKA KUHINJA¹⁵⁰ otvorena je 1911. Prostorije su tada bile na bivšem Trgu sv. Roka, gdje se danas nalazi gradska tržnica.

KUPALIŠTE S TOPLOM, HLADNOM VODOM I BLATOM¹⁵¹ otvoreno je 29. ožujka 1834. Nalazilo se u današnjoj Omladinskoj ul.

LJEKOVITE TOPLE, HLADNE, PARNE I SUMPORNE KUPKE¹⁵² otvorio je 1884. zadarski liječnik Josip Manzin u svojoj kući na Obali Maršala Tita.

MORSKO KUPALIŠTE na Brodarici otvorio je Mihovil Rajčević 1888,¹⁵³ a Frane Jakelić¹⁵⁴ 1895. na Boriku je otvorio kupalište s restauracijom i organiziranim prevozom iz grada do kupališta kopnom i mo-

rem, i to se može smatrati početkom zadarskog zdravstvenog turizma, jer su gosti imali na raspoloženju 2 liječnika. Gosti su najviše dolazili iz Beča.

KUPALIŠTE S TOPLOM VODOM¹⁵⁵ u gradu je otvorio 1911. L. Papparella u ul. starog kazališta.

Spomenuti ćemo još¹⁵⁶: Javnu praonicu rublja u vrućoj pari, koju je 1895. otvorio J. Battara. Sličnu praonicu je 1912—1924. imao Marcel Pattiera. Godine 1879. osnovano je „Covjekoljubno društvo sv. Vinka Paulskog” sa svrhom pomaganja siromaha odjećom i lijekovima. Sklonište za predškolsku djecu od 3—6 godina (obdanište neke vrsti) osnovano je 1830. na mjestu današnjeg sjemeništa na Trgu 27. Marta. Sklonište za dječake od 6—12 godina bilo je otvoreno 1851. u bivšem samostanu fratara kapucina na Kaštelu (Trg tri bunara). Oba skloništa su 1859. spojena i preseljena u jednu lijepu veliku zgradu kraj arsenala. Zgrada je srušena bombardiranjem u prošlom ratu. Sklonište za sirotice otvoreno je 1884. za mlade djevojke bez roditelja, koje su učile domaćinstvo. Zavod je primao 20 djevojaka, koje su nosile uniformu. Zavodom su rukovodile sestre „Sluškinje milosrđa”. Zavod se nalazio najprije na Brodarici, a zatim u današnjoj ul. Lole Ribara, naprema zvoniku stolne crkve sv. Stošije.

BILJEŠKE I LITERATURA

- ¹ Suić M., *O imenu Zadar*. Zbornik „Zadar”, Zagreb 1964, 95—104. —
² Batović Š., *Zadar u prethistoriji*. Zbornik „Zadar”, Zagreb, 1964, 105. —
³ Grmek M. D., *Zdravstvene prilike i medicina u antiknom Zadru*. Zadarska revija, Zadar 1952, 2, 54—57. — Isti, *Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru*. Lij. vjes., Zagreb, 1950, LXXII, 4—5, 178. — ⁴ Grmek M. D., Čmelik S., *Kemijski sastav antikne pilule iz Nina*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Split, 1952, 127. — ⁵ Suić M., *Orijentalni kultovi u antiknom Zadru*. Diadora, 54, Zadar, 1965, 3, 3, 97—100. — ⁶ Bianchi C. F., *Zara cristiana*. Zara, 1877, I, 522. — ⁷ Stanojević V., *Istorija medicine*. Medicinska knjiga, Beograd—Zagreb, 1953, 193—322. — Thaller L., *Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika*. Minerva, Zagreb, 1938, 149, 170 i 174. — Grmek M. D., *Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do XII stoljeća*, u: *Iz hrvatske medicinske prošlosti*. Zbor. lij. Hrvatske, Zagreb, 1954, 35—62. — Glesinger L., *Medicina kroz vijekove*. Zagreb, 1954, 97—144. — ⁸ Smičiklas T., *Codex diplomaticus (C. D.)*, 1399, VI, 443. — ⁹ Župni ured sv. Stošije u Zadru, matice vjenčanih, knj. V (1632—1655), pod danom 8. III 1646. — ¹⁰ Glesinger L., *Bolonješki profesor Vilim iz Varinjane*. Lij. vjes., Zagreb, 1948, LXX, 2—3, 150. — Praga G., *Bajamonte Tiepolo dopo la congiura*. Atti e memorie della Società dalmatia di storia patria, Zara, 1926, 76. Posveta glasi: „In veneranda civitate Jadre et in loco sancti Grisogoni. Cunctis militaribus accinto virtubitus nec minus intellectualium diademat coronato magnifico domino suo semper domino Mladino Chroatorum et Bosne Bano generalique domino tocius territorii Chelmsensis eius subiectus animo Gulielmus de Varignana qualis professor in artibus et scientia medicinae. Prijevod: U slavnom gradu Zadru, u samostanu sv. Krševana. Svim vojnim vrlinama opskrbljenom i ne manjim diademom znanja okrunjenom, uzvišenom gospodinu, svom uvijek gospodaru Mladenu, banu Hrvata i Bosne i sveopćem gospodaru sve humske zemlje, njegov podanik duhom, Vilim iz Varinjane, profesor lijepih umjetnosti i medicine. — Djelo je štampano u Veneciji. ¹¹ O izgledu Zadra u srednjem vijeku vidi: Brunelli V., *Storia di Zara, il comune in sul finire dei tempi di mezzo*, u: *Archivio storico per la Dalmazia*, 1935, X XIX, 110, Roma. — Stanojević V., spom. dj. 7, 292. — ¹² U Zadru je bilo 16 javnih i preko 120 privatnih bunara. U sred. vijeku se često spominje bunar Sirac. Vidi: Benvenuti de A., *Storia*

di Zara dal 1409 al 1797. Milano—Roma, 1944, 307. — ¹³ U Zadru je prije otvaranja općinskog groblja 1820. bilo preko 20 manjih groblja u gradskim crkvama i okolo istih. Vidi o tom: Jelić R., *Stanovništvo Zadra koncem 16. i početkom 17. st. gledano kroz matice vjenčanika*, Starine JAZU, Zagreb, 1959, 49, 351—353, bilj. 9—21. — ¹⁴ Prvi popis zadarskog stanovništva izvršen je 1527. Tada je Zadar brojio 6903. a zadarski varoš k tomu 1148 duša. — O kretanju stanovništva Zadra vidi: Jelić R., *Zdravstvo u Zadru i njegovu području*. Zadar, 1978, 51. — ¹⁵ Smičiklas T., spom. dj. ⁸, IV, 505. — ¹⁶ Zjačić M., *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo (1279—1308)*, Zadar, 1953, 75, dok. 40. — ¹⁷ Popis zadarskih liječnika donosi Škarica M., *Zadarski liječnici*, u: *Radovi Inst. JAZU u Zadru*, Zagreb, 1955, 2, 141—168. — ¹⁸ Brunelli V., spom. dj. ¹¹, 11—12. — ¹⁹ Historijski arhiv u Zadru (HAZd), Spisi generalnog providura (SGP), Vincenzo Vendramin, 1708—1711, IV, 267. — ²⁰ HAZd, Spisi intence za Dalmaciju, 1813, II, 346 i dalje. — ²¹ Maschek L., *Manuale del regno della Dalmazia per l'anno 1872*. — ²² Gazzetta di Zara, 1848, 31. — ²³ Grmek M. D., *Hrvati i sveučilište u Padovi*. Ljetopis JAZU, Zagreb, 1957, 345—346. — Obad S., *Visoko školstvo u Zadru tijekom devetnaestog stoljeća*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar, 1976, XIV—XV, 101. — La voce dalmatica, 18. VIII 1860, I, 12, 101—102; i 8. IX 1860, I, 15, 125—126. — ²⁴ Jelić R., *Neuspjeli pokušaji osnivanja medicinske škole u Dalmaciji koncem XVIII i početkom XIX stoljeća*. Radovi Centra JAZU u Zadru, Zadar, 1978, 25. — ²⁵ Zjačić M., spom. dj. ¹⁶, 25, dok. 92; 59, dok. 24; 138, dok. 79; 220, dok. 261; i 186, dok. 185. — ²⁶ Jelić R., spom. dj. ¹³, 478—479. — ²⁷ HAZd, Spisi Magnificae comunitatis Jadræ, b. II, f. II, 143, 23. II 1651. — ²⁸ Jelić R., spom. dj. ¹⁴, 42, 50, 75, 256—260. — Škarica M., *Zadarski ljekarnici kroz historiju*. Farmaceutski glasnik, 1955, 11. — Sciortino T., *Arte farmaceutica e farmacisti a Zara*. Università degli studi di Trieste, 1972, 4, 1—45. — Crljenko S., *Bilješke o starim zadarskim ljekarnama*. Zadarska revija, 1956, 3. — Littorio dalmatico, 1931, 73, Zara. — ²⁹ Jelić R., *Inventar zadarskog kirurga A. Fiorinija (1675)*. Radovi Inst. JAZU, Zadar, 1955, 2, 319—331. — ³⁰ Vidi bilj. ⁶. — ³¹ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 521. — ³² Zjačić M., spom. dj. ¹⁶, 86. — ³³ Smičiklas T., spom. dj. ⁸, IV, 556. — Brunelli V., *Storia di Zara*. Venezia 1913, 401. — Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 521. — HAZd, SGP, Pietro Civran (1673—1675), *Posizione di documenti antichi dall'epoca del 1446 al 1662. circa i diritti di cittadini di Zara d'essere prescelti a priori degli ospedali di S. Marco e di S. Martino*. Poseban sveščić u knj. II. — ³⁴ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 520. — ³⁵ Smičiklas T., spom. dj. ⁸, X, 122. — ³⁶ Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 317 i 328, bilj. 56. — Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 518. — ³⁷ HAZd, Ispisi fra Dane Zeca iz tajnog Vatikanskog arhiva, sv. I, str. 37—38: Visitatio Priuli. — Župni ured sv. Stošije u Zadru, matice umrlih, knj. IV (1651—1674), pod danom 6. XI 1673. — ³⁸ HAZd, SGP Pietro kneza Pietro Marcelo (1518—1521), II, 141, 151, 326. — HAZd, SGP Pietro Civran, spom. dj. ³³, 12. — ³⁹ HAZd, Spisi dvorskog komesara P. Goëssa (1802—1804), od 25. I 1804, I/3, 756. — ⁴⁰ Jelić R., *Grgur Mrgančić*. Radovi, Inst. JAZU u Zadru, Zagreb, 1960, 6—7, 487—508. — Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 519. — Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 318. — ⁴¹ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 524. — ⁴² Isto, 524. — ⁴³ Isto, 524. — ⁴⁴ Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 318. — ⁴⁵ Ljubić Š., *Commissiones et relationes venetae*, tom. I, 194. — Župni ured sv. Stošije u Zadru, matice umrlih, knj. I (1597—1617), pod danom 16. I 1598. — HAZd, Spisi zadarski bilježnika (SZB) Nicolaus Benedicti (1432—1469), sv. 2, oporuke, od 11. III 1443: „Pauperes hospitalis s Trinitatis”. — ⁴⁶ Brunelli V., spom. dj. ¹¹, XVIII, 104. — ⁴⁷ Isto. — ⁴⁸ Isto. — ⁴⁹ Isto. — ⁵⁰ Isto. — ⁵¹ Ljubić Š., spom. dj. ¹¹, XVIII, 104. — ⁵² Bianchi C. F., spom. dj. ¹², 319. — ⁵³ Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 319. — ⁵⁴ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 520. — ⁵⁵ Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 320. — Župni ured sv. Stošije u Zadru, matice umrlih, knj. VI (1682—1701), pod danom 6. III 1699. — ⁵⁶ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 520. — ⁵⁷ Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 320. — ⁵⁸ Isto, 319. — ⁵⁹ Ljubić Š., spom. dj. ¹¹, 15. — ⁶⁰ Srpska akademija nauka, Ostavština J. N. Tomića, br. 8711—XXII, *Popis stanovništva Zadra zadarskog gradskog kneza Oktavijana Moceniga (1608)*. — Župni ured sv. Stošije u Zadru, matice umrlih, knj. V (1674—1682), pod danom 6. III 1675. — ⁶¹ Vidi bilj. pod ⁶⁰.

sv. Stošije u Zadru, matice umrlih, knj. I (1597—1617), pod danom 12. V 1612. — ⁶² *Iste matice*, knj. V (1674—1682) i knj. VI (1682—1701), pod danom 12. XI 1678; 20. III 1680; 11. VIII 1683. — ⁶³ Isto, knj. V, pod danom 13. IX 1674; 11. VII 1676. — ⁶⁴ Benvenuti de A., spom. dj. ⁵², 420. — ⁶⁵ Isto. — ⁶⁶ Isto. — ⁶⁷ Isto. — ⁶⁸ Isto. — ⁶⁹ Frari A., *Della peste e della pubblica amministrazione sanitaria*. Venezia, 1840. — Bianchi C. F., *Fasti di zara*. Zara, 1888. — Sabalich G., *Monografie storiche zaratine, gli anali della peste*. Zara, 1911. — Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 313—332. — Jelić R., *Zadarske kuge i lazareti*, u: „Sanitarni kordon nekad i danas”, Zagreb, 1973, 91—102. — ⁷⁰ Jelić R., *Kuga u Dobropoljima godine 1744*. Zadarska revija, 1962, 4, 315. — ⁷¹ Grmek M. D., spom. dj. ³, 56. — ⁷² Škarica M., *Da li je u Zadru prilikom opsade 1202. vladala kuga?* Lij. vjes., 1950, LXXXII, 1. — ⁷³ HAZd, *Liber consiliorum magnificae comunitatis Jadræ*, I (1442—1480), prijepis u HAZd, str. 125 od 14. I 1464; str. 151 od 21. II 1468. i str. 159, 160. — ⁷⁴ HAZd, SZB, spom. dj. ⁴⁵, oporuka od 12. VIII 1463; 19. XI 1963; 6. VII 1463; 7. VII 1463. i 28. VII 1463. — SZB Martin Mladošić (1464—1485), sv. jedini, oporuka od 11. VI 1481; 2. VII 1481; 16. VII 1481; 18. VII 1481; 19. VII 1481. — Strgačić A. M., *Otočić sv. Klementa južne zadarske luke u prošlosti*. Zadarska revija, 1956, 4, 250. — ⁷⁵ Frari A., spom. dj. ⁶⁹, 376. — Sabalich G., spom. dj. ⁶⁹, 18. — Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 315. — *Rammentatore zaratino per l'anno 1855*, 29. — ⁷⁶ Frari A., spom. dj. ⁶⁹, 441, bilj. 21. — Bianchi C. F., spom. dj. ⁶⁹, 303. — ⁷⁷ HAZd, SGP Antonio Civran (1630—1632), sv. jedini, 32—35, 97, 100, 104—109, 112—116, 118—119, 122—123, 128—131, 137, 303, 307, 321, 325—326, 340—345, 352—356, 440, 457 i 462. — ⁷⁸ HAZd, SGP Leonardo Foscolo (1645—1649), knj. II, str. 66—85, 403, 407, 410. — Sabalich G., *Pitture antiche di Zara*. Naučna biblioteka u Zadru, B 19935/b, Zara 1912, 3. — ⁷⁹ Frari A., spom. dj. ⁶⁹, 498. — Sabalich G., spom. dj. ⁶⁹, 20. — Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 316. — *Isti*, spom. dj. ¹², 316. — Bianchi C. F., spom. dj. ⁶⁹, pod godinom 1678. — Ivančić S., *Povjesne crte o samostanskom redu sv. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri*. Zadar, 1910. prilozi, 111. — HAZd, SGP Pietro Valier (1678—1680), I, 380; II, 305. — ⁸⁰ Strgačić A. M., spom. dj. ⁷⁴. — Novak G., *Mletačka uputstva i izvještaji*, 1970, IV, 441—442. — ⁸¹ Strgačić A. M., spom. dj. ⁷⁴. — HAZd, SGP Pietro Civran, spom. dj. ³³. — ⁸² Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 526. — ⁸³ Isto. — HAZd, SGP Antonio Civran, spom. dj. ⁷⁷, 10, 18. — 32—35, 106, 109, 110, 112—119, 122—123, 125, 126, 128—130, 137 i 193. — Jelić R., *Zdravstvo na zadarskim otocima*, u: „Zadarsko otočje”, zbornik, Zadar, 1974, 582—583. — HAZd, SGP, spom. dj. ⁷⁸, I, 469, 470, i II, 214. — HAZd, Miscellanea 17, list 7 od 28. VI 1649. — ⁸⁴ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 526. — HAZd, SGP Pietro Valier, spom. dj. ⁷⁹, 380. — Ivančić S., spom. dj. ⁷⁹, 207—208 i prilog A LXXXVIII. — ⁸⁵ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 526. — Traljić S., *Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX st.* Radovi Instituta JAZU u Zadru. Zadar, 1965, 11—12, 60. — HAZd, Catastico A. Memo, 46 A i B. — ⁸⁶ HAZd, spisi zadarskog kneza Cristoforo Boldù (1764—1766), sv. jedini, 403. — ⁸⁷ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 524. — ⁸⁸ Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 321. — ⁸⁹ Bianchi C. F., spom. dj. ⁶, 524. — ⁹⁰ Miscellanea II—IV, HAZd, Zadar, 1954, 28. — ⁹¹ Fisković S., *Zadarski sredovječni majstori*. Split, 1959, 44, 65. — ⁹² Brunelli V., spom. dj. ¹¹, 373—388. Poimenično se spominju 4 gubavca iz Čakavaca, Obrovca itd. (1460). — Gunjača S., *Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Jadre*. Starine JAZU, Zagreb, 1949, 42, 274 (1501). — HAZd, SGP Antonio Pisani (1626—1628), knj. jedina, 321—322. — Benvenuti de A., spom. dj. ¹², 314. — Brunelli V., spom. dj. ¹¹, 314. — *Isti*, spom. dj. ¹¹, XVIII, 104. — ⁹³ Jelić R., *Zadarsko nahodište*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1970, X, 213—289. — ⁹⁴ *Isti*, spom. dj. ¹⁴, 37—38. — ⁹⁵ Isto, 24—25. — ⁹⁶ Isto, 25—26. — ⁹⁷ Isto, 26—31. — ⁹⁸ Isto, 31—35. ⁹⁹ Isto, 78 i 124. — ¹⁰⁰ *Narodni list*, Zadar, 1885, 1. — *Il Littorio dalmatico*, 1931, 48. — *Il Dalmata*, 1892, 99; 1889, 26; 1892, 72; no. 26/1892; no. 7/1894. — ¹⁰¹ *Narodni list*, Zadar, 1910, 92; 1910, 98; 1910, 101. — Benvenuti de A., spom. dj. ⁵², 424. — *Il Littorio dalmatico*, 1925, 43, Zara; 1928, 5. — *Corriere di Dalmazia*, 1919, 13; 1919, 1, Zara. — ¹⁰² *Narodni list*, Zadar, 1914, 91. — ¹⁰³ *Narodni list*, Zadar, 1915, 13. Naslovna ploča ove bolnice nalazi se danas na Zaraznom odjelu Opće bolnice u Zadru. — ¹⁰⁴ *San Marco*, Zara, 1941, 196. — ¹⁰⁵ *Il Littorio dalmatico*, 1926, 78. — *San Marco*, 1935, 87. — ¹⁰⁶ *Il Littorio dalmatico*, 1924, 63; 1926, 4; 1926, 8; 1931, 25. — ¹⁰⁷ *Narodni list*, 1911, 61; 1912, 60; 1914, 22. — HAZd, fond fotografija sadrži 17 raznih

fotografija ovog laboratorija. — *Il Corriere di Dalmazia*, 1920, 7. — *La Dalmazia*, 1920, 139; 1921, 4. — *L'Aquila del Dinara*, 1923, 32. — *San Marco*, 1933, 100; 1934, 3; 1934, 88. — *Giornal di Dalmazia*, 1942, 167. — ¹⁰⁸ HAZd, spisi uprave narodnih dobara, dosije 26, list 23 od 28. VIII 1945. — ¹⁰⁹ Grmek M. D., *Medicinsko-kirurška škola u Zadru 1806—1811*. Rad JAZU, knj. 323. — Škarica M., *Zadarski medicinski fakultet*. Zadarska revija, 1952, 2. — Obad S., spom. dj. ²³. — ¹¹⁰ Škarica M. i dr., *Spomenica. Prigodom stogodišnjice rada Babičke škole u Zadru*, Zadar, 1951. — ¹¹¹ HAZd, štampe, sv. XXV, br. 351 r) od 31. XII 1845. — ¹¹² *Narodni list*, Zadar, 1872, 18. — HAZd, spisi registrature namjesništva u Zadru, VI/2, 3898. — ¹¹³ *Narodni list*, 1889, 39. — *Il Dalmata*, 1889, 27. — ¹¹⁴ *Narodni list*, 1895, 48. — *Il Dalmata*, 1897, 28. — ¹¹⁵ *Narodni list*, 1889, 40. — *Il Dalmata*, 1888, 37; 1889, 37; 1891, 32; 1892, 85. — ¹¹⁶ *Il Dalmata*, 1895, 39. — ¹¹⁷ *Narodni list*, 1879, 58; 1880, 83. — ¹¹⁸ *Il Dalmata*, 1898, 9; 1893, 42; 1889, 13. — ¹¹⁹ *Narodni list*, 1909, 4. — ¹²⁰ *Gazzetta di Zara*, 1834, 34, 195. — ¹²¹ *La Voce dalmatica*, 1861, 53; 1861, 48, 389; 1862, 28, 15. — ¹²² *Il Dalmata*, 1880, 43; 1889, 53; 1891, 61; 1897, 51; 1899, 47. — *Narodni list*, 1884, 50; 1901, 59; 1902, 38. — ¹²³ *Narodni list*, 1893, 37; 1910, 59; 1913, 29; 1914, 30; 1914, 44. — *Il Dalmata*, 1897, 23; 1899, 11. — ¹²⁴ *Narodni list*, 1893, 22; 1893, 23. — ¹²⁵ *Isto*, 1901, 45. — ¹²⁶ *Isto*, 1903, 31. — ¹²⁷ *Narodni list*, 1904, 75; 1908, 50; 1909, 44; 1910, 47. — ¹²⁸ *Isto*, 1912, 43; 1914, 49; 1918, 25. — ¹²⁹ *Isto*, 1898, 48. — ¹³⁰ *San Marco*, Zara, 1934, 37. — ¹³¹ *Il Littorio dalmatico*, Zara, 1925, 31. — *Giornale di Dalmazia*, Zara, 1942, 232. — ¹³² *Narodni list*, 1904, 62; 1905, 65; 1906, 59; 1909, 54; 1910, 60; 1911, 54; 1912, 47; 1913, 51; 1914, 48. — ¹³³ *Isto*, 1913, 83. — ¹³⁴ *San Marco*, 1934, 5. — *Giornale di Dalmazia*, 1941, 16. — ¹³⁵ *Il Littorio dalmatico*, 1928, 74. — *San Marco*, 1941, 115. — ¹³⁶ *San Marco*, 1933, 99. — ¹³⁷ *Il Littorio dalmatico*, 1928, 85. — ¹³⁸ *San Marco*, 1935, 18. — ¹³⁹ *Il Littorio dalmatico*, 1930, 49. — ¹⁴⁰ *Isto*, 1925, 8; 1930, 86. — ¹⁴¹ *Narodni list*, 1912, 66. — ¹⁴² *Il Littorio dalmatico*, 1930, 93 (promjena prezimena). — ¹⁴³ Jelić R., *Kada je osnovano prvo liječničko društvo u Zadru?*, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, 1980, 27. — ¹⁴⁴ HAZd, štampe, kut. 69, br. 259. — Jelić R., *Kratak osvrt na medicinsku prošlost Zadra*. Medica jadertina, 1975, 1—2, 33. — ¹⁴⁵ *Il Littorio dalmatico*, 1929, 41. — ¹⁴⁶ *Narodni list*, 1889, 24; 1889, 58; 1890, 35. — ¹⁴⁷ Benvenuti de A., spom. dj. ⁵², 423. — ¹⁴⁸ *Narodni list*, 1893, 37; 1910, 59; 1913, 29; 1914, 30; 1914, 44. — *Il Dalmata*, 1897, 23; 1899, 12. — ¹⁴⁹ Jelić R., *Kada je osnovano prvo društvo Crvenog križa u Hrvatskoj?* *Narodni list*, 27. V 1978, 1380 (7180). — *Isti*: *Crveni križ u Zadru osnovan 1878*. Zadarska revija, 1978, 5—6. — ¹⁵⁰ *Narodni list*, 1911, 93. — ¹⁵¹ *Gazzeta di Zara*, 1834, 26. — ¹⁵² *Narodni list*, 1884, 37. — ¹⁵³ *Il Dalmata*, 1888, 43; 1895, 45. — *Narodni list*, 1895, 45. — ¹⁵⁴ *Il Dalmata*, 1895, 45. — ¹⁵⁵ *Narodni list*, 1911, 79. — ¹⁵⁶ Jelić R., spom. dj. ¹⁴, 40—41, i spom. dj. ¹⁴⁴, 35—36. Na spomenutim mjestima nalazi se popis literature.

A SURVEY OF THE MEDICAL HISTORY OF ZADAR

Roman JELIĆ

The author gives a survey of the medical history of Zadar since the antiquity, as this town on the eastern coast of the Adriatic is first mentioned (384 b. Ch.) as an important center of the Ilirian tribe of the Liburnians. The author goes on until the freeing in 1944, when Zadar after centuries of foreign rule turned to, SR Croatia and Jugoslavia.

The Ilirians had neither skilled physicians nor hospitals. They treated by empiricism and by magic. They had much experience with medical plants too.

Since the first Cent. b. Ch. Zadar is ruled by the Romans. At that time it developed into a Roman Colony. The town had an aqueduct, running water, therms, skilled Greek surgeons and physicians. In the Archeological Museum in Zadar a number of medical instruments from that time are in custody.

After the breakdown of West Roman Empire (476), Zadar becomes a part of the East Roman Empire.

In the Middle Ages christendom has an outspoken social role. Many churches are built and a number of christian saints are worshiped as healers. Many pious institutions are built for the release of sins. The classical medicine dies out because it is considered heathen.

The Benedictine monks play an important role in the medical science. Their Abbey in Monte Cassino was founded in 522. In Zadar the monatory of St. Krševan is built in 986. There were also rooms for the ills.

The first physicians, surgeous and pharmacists are employed by the community of Zadar since the XIII Cent. At this time High Schools of Medicine are founded in Italy, in Bologna (1158), Padua (1222) and other towns. The first physicians come to Zadar from Italy.

In the Middle Ages a number of hospices are instituted in Zadar. Mos of them had 10—20 beds only. They were endowed by well-todo citizens for old, poor and ill people. Zadar had more than 30 hospices successively, the first was built under byzantian influence in 559.

A particular type of hospices were founding homes where illegitimate children were bred. In Zadar this hospice was instituted in 15. Cent. and existed until 1944. Foundlings had funny names. Many of them were bred in the nearby villages and usually adopted.

In Zadar the plague spread 25 times, the first time in 170 and the last time in 1678. Zadar had instituted 8 lazarets in the outskirts of the town and also on the small islands out of the port. Three of them were for the quarantene of merchants and their commodities.

The cholera spread in Zadar three times in the past Century, 1836, 1849 and 1855. When the contamination was in view in 1886, a lazaretto was built in the neighbouring village of Petručane in 1893.

Leprosy spread in the epoch of the Crusades. A Leprosorium was built in Zadar in the XIV Cent. having 200 beds. It existed until XVI Cent.

A military hospital was instituted in 1572. at the time of the war of Cypres between the Ottoman Empire and Venice.

A special military hospital was built for convicts and galiots late in the XVI Cent. and renewed in 1805. after a fire.

The Civil hospital was opened in Zadar in 1804. by means of transforming the military hospital into a civil one. It had 80 beds and was in the center of the city. Between 1806. and 1811 it was a clinic of the Medico-Surgical School.

The Provincial hospital was built in 1887. having 200 beds. Modernized and with construction of new buildings it is still in use as the General Hospital, with 600 beds.

The Hospital for Infectious Diseases was built by the community of Zadar in 1885. having 20 beds. It was in existence until 1930.

The Hospital of St. Matthew for Chronic Diseases was built by the Public Welfare in 1910. out of the endowment of Mr. Mate Pavac from Zadar. This hospital had 30—40 beds and received women only. It is a forerunner of the modern geriatric hospitals.

The Red-Cross Hospital was opened during the World War Ith in 1914. and existed until the end of the war 1918 It disposed with 100 beds.

Another Red-Cross Hospital for Infectious Diseases was instituted also in 1915. It lasted only for a brief time.

The Military Hospital of St. Demetrius was opened by the Italian military authorities during the World War IInd in 1941. It was out of use in 1943.

The Antituberculotic Dispensary exists since 1926. In 1935. a new building was erected for but destroyed by a bomb attack in 1943.

The Children Dispensary exists since 1925.

The Bacteriological and Chemical Laboratory exists since 1912.

The Medico-Surgical School existed in 1806 — 1811. during the French rule.

This was a High School of Medicine. Two physicians and two pharmacists only absolved this school.

The School for Midwives exists since 1821. having a provincial character. The first Medical Association was enacted in Zadar in 1868.

Finally the author cites some welfare and hygienic institutions as the Red Cross (1878), the Public Kitchen (1911), The Cachier office for workers insurance (1889), the sulphur baths (1884), the laundry (1895), sea resort (1888). Etc.

In Zadar acted or are native from Zadar a number of famous physicians and professors in Padua and Zagreb as Federico Grisogono, the discoverer of the causes of the ebb and flood before Newton (1528). The first ether narcosis in Croatia was given in Zadar (1847), the first hospice in Croatia was endowed also in Zadar (559), the first Medical Association was here enacted (1868), the first High School of Medicine (1806), and the first Red-Cross Society (1878), the first School for Midwives was instituted (1821). Etc.

(Rad je primljen u Uredništvu 31. XII 1980. god.)

Peter BORISOV

ISTAKNUTI LIJEČNICI RODOM IZ DOLENJSKE, ILI ONI KOJI SU DJELOVALI NA TOM TERITORIJU

Razvoj javne zdravstvene službe svjedoči da je bio na teritoriju Dolenjske priličan broj liječnika sa stručnom spremom, koja je bila po tadašnjim mjerilima na prilično dobroj visini. O njihovoj djelatnosti čulo se je nadaleko i van granica Dolenjske.

U ovom radu izneo bih najznačajnije zdravstvene ličnosti, njihovu djelatnost i događaje.

Za razvoj zdravstvene službe u Novom Mestu, a u širokom smislu i na Dolenjskoj, bila je od presudne važnosti odluka pokrajinskih vlasti god. 1569. da se osnuje u Novom Mestu ljekarna, jer su pre toga izrađivali i prodavali lijekove isključito franjevci i samo oni su imali monopol nad tom djelatnošću.¹ Tako je bila god. 1570. uređena u Novom Mestu javna ljekarna. Ali liječnika u to vrijeme u Novom Mestu još nije bilo, i ako su se vlasti mnogo oko toga zalagale, da pridobiju i za Novo Mesto liječnike iz Ljubljane. Mnogo je trebalo vremena, da konačno riješe i tu stvar, ali liječnici, koji su dolazili u Novo Mesto, nisu htjeli da ostanu tu dulje vremena i to navodno zbog loših radnih uslova. Arhivi svjedoče da su slale pokrajinske vlasti u nekadašnjoj Kranjskoj neko vrijeme u Novo Mesto liječnike, koji su bili tu na izdržavanju kazne zbog nekih prekršaja.² To svjedoči da su u tim krajevima bile prilike zaista loše. Ali, što je bio u stvari pravi uzrok tome, sa sigurnošću ne može se ustanoviti, jer je Novo Mesto god. 1664. potpuno stradalo u velikom požaru, i tada je izgorela i sva dokumentacija, koju je čuvao magistrat.³

Mislim, da je od naročite važnosti da se podvuče činjenica da je djelovao u Novom Mestu od god. 1587. gradski fizikus dr Bartolomeus Schober, koji je god. 1598. po naredbi pokrajinskih vlasti sastavio „Upute za pravu i potrebnu pouku kako da se ljekarnik ponaša, što da napravi i što da ostavi”.⁴ Taj spis bio je prvi slovenački apotekarski propis, koji je važio u nekadašnjoj Kranjskoj sve do god. 1710, kad je stupio na snagu novi zvanični ljekarnički propis, koji je na temelju zdravstvene deontologije uređivao propisivanje, izrađivanje i izdavanje lijekova.

U drugoj polovini 17. vijeka djelovali su u Novom Mestu i okolini 2 liječnika, vjerojatno otac i sin, po imenu Gosjak (Ganser). Jedan od njih imao je mali dvorac u Mosteku (Steinbrückel) kod Novog Mesta. Janez Krstnik Gosjak je izradio u Padovi god. 1662. inauguralnu disertaciju sa naslovom „Observationes circa morbus mulierum”.⁵

Povijesničar u Kranjskoj Janez Vajkard Valvasor (1641—1693) pominje u svom čuvenom delu „Slava vojvodine Kranjske”⁶ u III knjizi, u 5. poglavlju sa naslovom „Von den Krankheiten in Crain” neka obolenja, koja su harala u ono doba naročito na Dolenjskom. To bi bilo od naročitog značaja kod proučavanja razvoja naše nacionalne nozologije i terapije.